

команда.ua

Онлайн-збірник науково-методичних публікацій

Підготовлено у рамках проведення
Третього Весняного курсу підвищення кваліфікації
вчителів історії та громадянської освіти на тему:

Пропаганда (в)історії.

Видання №3. 2024 рік.

- вимір радянської пропаганди через дитячу іграшку;
- вплив советських пісень на свідомість дітей;
- патерни поведінки «останнього комсомольського покоління»;
- поняття «історичної справедливості» у вимірі пропаганди;
- новорічні свята як елемент радянської пропаганди
- та інші цікаві публікації

КОМАНДА.ua

онлайн-збірник науково-методичних публікацій

Видання №3. 2024 рік

«Команда UA» – онлайн-збірник науково-методичних публікацій учасників програми підвищення кваліфікації вчителів, які працюють у сфері історичної та громадянської освіти.

Засновник видання – Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»

Редактори:

Світлана Драновська, кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри соціально-гуманітарної освіти Мунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти;

Петро Кендзьор, доктор педагогічних наук, керівник освітніх проєктів Асоціації «Нова Доба» (відповідальний редактор);

Таїса Смагіна, кандидат педагогічних наук, завідувачка кафедри методики викладання навчальних предметів Мунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради.

Матеріали не рецензуються та не повертаються, редакція залишає за собою праворедагування матеріалів, що надійшли на її адресу. Матеріали, що надаються для опублікування, мають бути ексклюзивними і не публікуватися в інших виданнях. Не допускаються до публікації ті тексти, які викликають застереження у редакторів, що вони є плагіатом.

Авторські права належать авторам публікацій і вони несуть відповідальність за достовірність наданої інформації. Точка зору редакції може не співпадати з точкою зору авторів. Дизайнерські ідеї, оформлення, стиль, а також увесь зміст є об'єктом авторського права та охороняється законом.

Матеріали підготовлено у ході партнерської співпраці із Міністерством освіти і науки України (Лист № 4/3499-22 від 07.12.2022) та міжнародною програмою «Інструментарій для критичного вивчення історії» за підтримки фонду Коєрбера (Німеччина).

ЗМІСТ

Звернення до читачів та авторів.....4

ЄВГЕН МОРОЗ, ОЛЬГА НЕВТИРА, ТЕТЯНА ГУЩУК

Українська пісня, як засіб боротьби пропаганди
у період російсько-української війни.....5

ОЛЬГА ДУДАР, ОКСАНА ВИШИНЬКА, ІРИНА ПІСКОВЕЦЬ, ІННА НЕРОДА

“Звільнення від кухонного рабства”: міф про вільну
радянську жінку.....9

ЮЛІЯ НУЖА, ЛЮДМИЛА КРАВЕЦЬ

Вимір радянської пропаганди через дитячу іграшку.....15

ЛАРИСА КОЛОМЕЄЦЬ, ОКСАНА СМОРЖЕВСЬКА, СЕРГІЙ ШАМАРА

Патерни поведінки останнього «комсомольського» покоління
(стереотипізований та «інакомислячий» типажі молоді в ССРСР
1960–1980-х рр.).....19

КАТЕРИНА ТАРАНІНА, ОЛЬГА ОСИПЕНКО

Як впливали на свідомість дітей «совецькі» пісні?.....24

ОЛЕКСАНДР ОЛІЙНИК, ОЛЕНА СОЛОШЕНКО

Новорічні свята як елемент радянської пропаганди (1930-ті рр.).....28

ГАННА ЯЦЕНКО, ОЛЬГА КАСАТОВА

Поняття «історична справедливість» у вимірі пропаганди
на уроках історії та громадянської освіти.....31

РУСЛАН ДАНИЛЮК, ЮЛІЯ РУДЕНКО

Пропаганда на цвинтарях. Практика радянської комеморації
на прикладах поховань у м. Києві та у Бродах Львівської області.....36

ВІКТОРІЯ АНДРЕЄВА

Генеалогічні дослідження як протидія пропаганді.....41

ЮЛІЯ ВАРЛАМОВА, НАТАЛІЯ ПОНЕЖА

Роль родинних історій у формуванні громадянської ідентичності
школярів під час вивчення інтегрованого курсу «Україна і світ:
вступ до історії та громадянської освіти» У 5–6 класах.....44

Звернення до читачів та авторів видання

Шановні колеги, зібрані у цьому виданні матеріали є спільним продуктом діяльності вчителів історії та громадянської освіти із різних регіонів України. На сторінках нашого Вісника педагоги діляться здобутим досвідом, професійними досягненням, а також, що важливо, – висловлюють особисті думки щодо актуальних питань викладання історії та громадянської освіти. Цінність присутніх у виданні публікацій полягає передусім у тому, що усі вони базуються на безпосередньому емпіричному досвіді співпраці з учнями, студентами, колегами.

На сучасному етапі історичне минуле опинилися в центрі ідеологічної та інформаційної складової збройної агресії росії проти України. Історія стала рупором російської державної пропаганди, яка за допомогою спрощених, однозначних й емоційно забарвлених тез насаджує свою тоталітарну візію минулого, котра ґрунтується на повному запереченні українських історії. Такі інформаційні маніпуляції, ІПСО розраховані також і на громадян України, в тому числі й на молоду генерацію. Саме тому провідною темою третього Весняного онлайн курсу Команда UA з підвищення кваліфікації вчителів історії та громадянської освіти стала «Пропаганда (в)історії».

Біля 30 кращих учасників курсу об'єдналися у невеликі авторські колективи й підготували надзвичайно цікаві публі-

кації на цю тематику.

Зокрема ви можете дізнатися про: вимір радянської пропаганди через дитячу іграшку; вплив советських пісень на свідомість дітей; патерни поведінки «останнього комсомольського покоління»; поняття «історичної справедливості» у вимірі пропаганди на уроках історії та громадянської освіти; новорічні свята як елемент радянської пропаганди й багато іншої цікавої інформації, котра стане вам у нагоді.

Таким чином, унаслідок внеску кожного із авторів – на сторінках нашого науково-методичного Вісника Команда UA виник майданчик для обміну й популяризації цікавого досвіду, організації професійних дискусій щодо вирішення певних проблем у становленні історичної та громадянської освіти в Україні, перспектив їх розвитку. Усі надані для публікації матеріали проходять ретельну науково-методичну експертизу. Запрошуємо до ознайомлення та співпраці.

ЄВГЕН МОРОЗ

Миколаївська гімназія № 29
Миколаївської міської ради
Миколаївської області

ОЛЬГА НЕВТИРА

Енергодарська гімназія №2
Енергодарської міської ради
Запорізької області

ТЕТЯНА ГУЩУК

Оженинський ліцей
ім. Тараса Григоровича Шевченка
Острозької міської територіальної
громади, Рівненської області

Українська пісня, як засіб боротьби пропаганди у період російсько-української війни

Історія політичних режимів свідчить про їх сходження на вершину влади саме завдяки пропаганді. Дослідженню феномена пропаганди, її складових, видів, методів поширення приділяли увагу багато вчених – як минулого, так і сучасності. Серед класиків правової науки треба згадати Х.Бауса, Г. Лассуелла, С. Московіча, В. Росса В. Шрамма. Із сучасних теоретиків права варто назвати Е. Аронсона, Дж. Брауна, Л. Войтасіка, Г.Джоветона, К. Джонсон-Керті, Т.Квалтерона, Г. Коплендона, Е.Пратканіс. З огляду на реальну загрозу суспільству, активно долучилася низка вітчизняних дослідників: Т.Андрієвський, А. Близняк, С. Бондаренко, І. Ветринський, М. Гетьманчук, В.Горбулін, О. Дарморіз, Н. Дев'ятко, А. Ділай, Д. Дубов, М. Єнін, Н. Карпчук, О. Комарчук, Л. Компанцева, О. Курбан, В. Курило, О.Литвиненко, В. Ліпкан, Є. Магда, А. Мельниченко, С. Савченко, Л. Смола, В.Петрик та інші.

Інформаційна війна є інструментом викривлення суспільної свідомості та управління масами. В Україні питання боротьби з пропагандою було актуальним завжди. Однак, реально, ми звернули увагу на цю проблему після Революції Гідності та анексії Криму.

Разом із тим, особливо негативну роль зіграла російська пропаганда безпосередньо напередодні та у період широко-масштабної агресії РФ проти України.

Використання музичних творів задля просування певних ідей в широкі маси активно

практикується в сучасному світі, пісні слугують знаряддям пропаганди для багатьох держав, політичних режимів, партій та правителів. Питання поп-музики в якості інструменту пропаганди в ХХ ст. недостатньо досліджувалось, тому ця тема є актуальною та потребує подальшого вирішення й представлення широкому загалу.

На жаль, російська поп-музика стала потужним інструментом державної неоколоніальної політики. Її засилля у культурному просторі України породжувало ризики для національної безпеки нашої країни. Погіршувало ситуацію те, що просування російського музичного продукту в довоєнний час активно здійснювалось зусиллями багатьох українських музикантів. Так, у свій час українська співачка І. Білик не лише переорієнтувала свої пісні на російську мову та відповідний контент, але й тривалий час давала інтерв'ю виключно російською мовою. А іміджеві кокошники та пісня «Шльопки» співачки О. Полякової являли собою зразки національної деградації української музики.

З 24 лютого 2022 року війна суттєво змінила ситуацію й змусила кожного музиканта зробити свій вибір. Наразі вищезгадані зірки та багато інших популярних виконавців демонструють зрілу громадянську позицію [4, с.14]. Але на жаль, ми вже сьогодні спостерігаємо трагічні наслідки пропаганди у всіх сферах життя і в тому числі музичній, оскільки війна інформаційна стала частиною війни реальної [2, 154].

У статті автори звертають увагу на поняття «пропаганди» як систему поширення культури, знань, художніх цінностей та іншої інформації з метою формування певних позицій, уявлень, емоційних станів. Метою публікації є аналіз української пісні, яка, завжди була і є носієм цінностей українського народу, має потужний потенціал впливу, а з іншого боку, стала певним інструментом захисту проти російської пропаганди. А дискусії навколо якості продукції, що насичує музичний простір на сучасному етапі є лише підтвердженням важливості цього питання [1].

Повномасштабне вторгнення росії активувало творчий потенціал український митців – композиторів, поетів, виконавців пісень.

На українській естраді з'явилося багато музичного україномовного контенту, який створюється з різною метою та відображає запити широкого кола українського суспільства.

Спробуємо через класифікацію пісень визначити цінності громадянського суспільства, які знайшли відображення в українських піснях періоду російсько-української війни, бо саме на свободолобстві, патріотизмі, мужності, моральності нині тримається оборона нашої України.

Для змістовного аналізу пісенних композицій, автори визначили наступні групи радянських та українських популярних пісень:

1. вкрадені пісні;
2. пісні-символи;
3. пісні-заклики;
4. пісні, що за змістом стверджують віру в ЗСУ та нашу Перемогу;
5. пісні-реквієми;
6. пісні, створені на підтримку українських міст, що постраждали від російської агресії;
7. жартівливі, саркастичні пісні, пісні-пародії.

Почнемо з вкрадених пісень, які мають глибокі українські корені, але мелодії і почасти адаптовані тексти використовувалися російськими виконавцями і представлялися як радянські або російські.

В українських текстах цих пісень відображалася боротьба проти давнього

ворога України – росії. Так у пісні «Повстань, народе мій!» (російська версія «Вставай, страна огромная») у далекому 1919 р. криворізькі повстанці УНР підбадьорювали себе, коли йшли битися «проти кремлівського московського ярма. У пісні «Чуєш, мій друже, славний юначе» (у 1941 р. на її основі була створена «Мы смело в бой пойдём») вважалося за щастя померти заради того, щоб не в кайданах вік звікувати. Пісня український вояків «Друже Ковалю» (лягла в основу «білогвардійського» романсу «Поручик Голіцин») оспівує звитяжну боротьбу повстанців, які віддали своє життя на славу Вкраїні, на вічні віки! Отже, оспівування цінностей волі, свободи і боротьба за це – є українською давньою традицією.

Другий напрям пісень – пісні-символи, як ідентифікація нашої нації та приналежність до світової спільноти, яка вирішила підтримати Україну. І серед перших творів таким символом став український національний гімн «Ще не вмерла Україна». Цей головний твір держави був і залишається символом єднання українців як в середині країни, так і за її межами.

Другою за популярністю після гімну в Україні стала пісня січових стрільців «Ой у лузі червона калина». Вона уособлює сучасні виміри боротьби України за незалежність від росії, проти її військової агресії. Те, що саме ця пісня знайшла своє друге життя, видається не випадковим. Адже пісенна поезія українських Січових стрільців також створювалася в умовах відстоювання української державності, потреби воєнної боротьби України, за незалежність утвердження національно-визвольної ідеології.

Ще одним сакральним символом нашої держави є «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний, нам Україну храни»), яку називають духовним гімном України. Ця музична композиція часто звучить в українських храмах і всі віряни приєднуються до її виконання під час богослужінь. «Молитва за Україну», яка написана у XIX ст., гуртує не лише віруючих людей XXI ст., але й усіх, для кого цінними є чиста любов до краю, прагнення до волі та знань.

Пісня, як важливий елемент національної пропаганди і духовності українського суспільства, з перших днів московської агресії болісно та активно реагує на потреби часу.

Так з'являється третій напрям пісень, які закликають до консолідації українства в боротьбі за свободу, піднімають наш бойовий дух. У пісні виконавця Табакова «Брате мій, вставай», звучить заклик до рішучої боротьби з ворогом, бо за нами правда, честь і Бог, за нами Україна, рідна земля, і хай весь світ знає, що українці сміливо йдуть у бій. Група «Тінь Сонця» у пісні «За Україну-неньку» наголошує на тяглість нашої боротьби за свободу: – «Станем, друже, як колись, за Україну-неньку, та переконує у тому, що ляжуть вороги у житнім полі і відбудеться вільна Україна.»

Леся Горова у творі «Вставай, Україно, на бій» теж звертається до нашої героїчної минувшини, де ми навчились у Героїв Крут за волю боротися сміло і де обов'язково ворог безславно впаде, його ми здолаємо всюди.

Одночасно музиканти багатьох українських гуртів створюють твори, що своїм змістом стверджують віру у ЗСУ, силу духу наших захисників, віру у Перемогу. Ці твори становлять четвертий напрям пісень. Як приклад – «Незламна віра у Перемогу» («Тінь Сонця»), де тисячі облич завтра йдуть сміливо у бій, бо немає шляху назад, ми згуртовані, бо б'ємось за Україну і нам усім властива річ – незламна віра в Перемогу.

Вийшов кліп на пісню О. Пономарьова «Україна переможе». Пісня-марш має жартівливий, оптимістичний характер, де ми спалимо всю ворожу техніку і прийдемо до Перемоги. Проте нова композиція гурту «Океан Ельзи» авторства С. Вакарчука «Не твоя війна» – гостра і болюча за змістом пісня, попри дуалізм в інтерпретації назви, стала поштовхом до усвідомленої ініціативи й вибору українців у боротьбі за власне майбутнє [5, с.719-720].

На жаль, на цій війні ми втрачаємо цвіт нашої нації. Несамовита туга за полеглими знайшла відображення у п'ятому напрямі пісень – пісні-реквієми. Одна з таких пісень, яку ми чуємо, коли наші сини і доньки повертаються додому «на щиті» - «Плине кача по Тисині» – українська лемківська (за іншими даними закарпатська)

тужлива народна пісня. У ній зображується незмірна біль матері, яка втратила сина, що загинув далеко від рідного дому.

До цього списку варто додати проникливу пісню «Реквієм» Тетяни Власенко (псевдо Vlasna), яка закликає спинитися, обійняти тишу, стати на коліно, схилити голову перед героями та їхніми батьками, віддавши останню шану полеглим. «Заплакало небо» у виконанні Василя Були – не лише невимовна туга батьків, які втратили найдорожче на війні, а й клятва бойових побратимів помститися за побратимів. У цих музичних творах відтворені традиції шанування полеглих на полі бою. Вони є нагадуванням про ціну, яку платить наш народ за майбутнє України.

Війна спотворила карту України та перетворила наші квітучі міста на руїни. Після лютого 2022 року у медіа полі з'явилися пісні, які були створені на підтримку українських міст, що постраждали від російської агресії. Це твори шостого напрямі пісень. Пісня Павла Табакова «Наш Маріуполь» присвячена відважним захисникам міста, які сміливо дивилися в очі смерті, проте більше всього вони боялися зламатися.

Тараса Тополю, фронтмена гурту «Антитіла», мотивувало бажання створити пісню, «Фортецю Бахмут» яка б надихала наших захисників та захисниць, які боронять наші міста. Таке натхнення співак побачив в героїчних прикладах нашої історії й в усвідомленні того, заради чого ми воюємо.

Пісню «Енергодар – це Україна» ТНМК створювали на замовлення Національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом» і присвятили незламним героям Запорізької АЕС та всіх окупованих територій. Український рок-гурт «Спів Братів» в одній із пісень оспівує Миколаїв та його жителів, які, незважаючи на тяжкі випробування, гідно захищають своє місто і країну. Історії створення цих музичних творів різні, як історії самих міст.

Проте у цих композиціях можна виокремити ідеї та цінності, які їх єднують: оспівування мужності, відважних людей, сталевого духу, боротьби за волю, захист рідного дому, нестримна віра у Перемогу і повернення до рідних домівок.

Отримали поширення і музичні пародії, жартівливі, саркастичні пісні, як особлива емоційна та пропагандистська

група пісень у непрості часи. Вони становлять сьомий напрям.

Феномен перемог ЗСУ в Чорнобаївці Херсонської області обіграли автори на музику відомого хіта групи «Eagles» («Hotel California»). Пісня носить назву «Welcome to the hotel Чорнобаївка», виконує учасник розважального проєкту «Дизель-шоу» Є. Крутоголов.

Народна музика «Їхали козаки» стала основою ще однієї пародії «Пісня про путю» («Їхали укропи») у виконанні автора В. Кукоби, де виконавець вдало використовує багату українську мову, характеризуючи путіна: – дурнуватий, гад, паскуда, падло, погань, паразит, чому не втопився, коли був маленький, і якому прийдеться замість України ковтнути гранату. Співачка і телеведуча Л. Нікітюк створила також сатиричні пародії з використанням ідей російських пропагандистських телеканалів з використанням сучасної анімації у кліпі – «Сіла птаха українська жовтокрила», де голуби, гуси, та навіть миші в лісі, в полі, під землею і на небі ненавидять усім серцем москаля [5, с.723].

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що пісні, які були обрані в якості прикладів, систематизовані та зібрані авторами в окремому списку відтворень на окремому YouTube каналі [6].

Пісня дійсно є потужним засобом пропаганди у будь-який час, особливо

у ході повномасштабної війни, коли наша держава, захищає свій суверенітет та право існувати. Одним з елементів цієї війни є поширення росією неправдивої та викривлення інформації про нашу державу. На думку авторів, поняття «пропаганда» має багато напрямів, одним з яких виступає пісня, як потужний засіб впливу на людей.

Слід зазначити, що українська пісня має досить давнє коріння. Наш народ завжди йшов захищати свою Батьківщину з піснею на устах. На сьогоднішній день існує дуже багато українських пісень, що піднімають бойовий дух героям, які захищають Батьківщину. Тому нам було важливо класифікувати українську патріотичну пісню за різними напрямками. Адже ми повинні розуміти, що українська пісня є частиною нашого спротиву ворогу та являється об'єднуючим наративом у непростий період.

Пісні в час війни відображають важливі ціннісні та пропагандистські наративи. Вони утворюють бойовий оптимістичний дух, слугують мотиваційним чинником як для бійців, так і цивільного населення. Українська пісня є носієм національної ідеї. Через неї ми краще розуміємо себе, усвідомлюємо свою ідентичність. Пісня єднає українців, наголошує на сподіванні нашого народу на перемогу та загальнолюдські демократичні цінності.

Список використаних джерел

1. Кузьменко О. Сучасні мас-медіа: до питання про музику. Матеріали II Інтернет-конференції «Інформаційне суспільство і нові виміри культури». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/17035413.pdf>

2. Драбюк С.С. Пропаганда та її види. Шляхи протидії пропаганді. Аналітично-порівняльне правознавство-електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». № 1. 2022. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/30.pdf>

3. Шевців М. Б., Гончарук К. А. Пропаганда як соціально-політичне явище: проблеми розуміння. Південноукраїнський правничий часопис. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/31.pdf>

4. Гомілко О.Є. Зв'язок політики та музики: музика та цінність свободи. Всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал «Трибуна», No1/2023. URL: <https://bit.ly/3xH2LzN>

5. Дутчак В.Г. Від музики Майдану до музики війни: український феномен.

URL: <https://bit.ly/3JktBjX>

6. Список відтворень пісень до статті: «Українська пісня як засіб пропаганди у період російсько-української війни». URL: <https://bit.ly/440tnlh>

ОЛЬГА ДУДАР
викладачка Інституту
підипломної освіти
Київського університету
ім. Бориса Грінченка

ОКСАНА ВИШИНСЬКА
вчителька історії
Очаківської ЗОШ I-III ст. № 2
ім. П.П.Шмідта, місто Очаків
Миколаївської області

ІРИНА ПІСКОВЕЦЬ
вчителька історії
Пісківського ліцею
ім. Героїв-земляків, с. Пісків
Рівненської області

ІННА НЕРОДА
вчителька історії
Опорного закладу
"Смідинський ліцей"
с. Смідин, Волинської області

"Звільнення від кухонного рабства": міф про вільну радянську жінку

Переосмислення радянської спадщини та впливу радянської пропаганди на розвиток суспільства та поведінкових практик громадян і громадянок СРСР можна розглядати на прикладі становища жіноцтва. Особливості тоталітарної політики простежуватимуться у різних аспектах: у зображеннях, літературних текстах, у матеріалах ЗМІ та у свідченнях очевидців. Пропонуємо Вашій увазі урок-кейс, який передбачає підбірку завдань, які розвінчують міфи про вільне і рівноправне становище радянського жіноцтва. Розроблене нами заняття спрямоване на розвиток в учнів аналітичних, критичних, комунікативних та інших практичних навичок.

ПЛАН-КОНСПЕКТ ЗАНЯТТЯ З УЧНЯМИ

У ході цього заняття (уроку) учні та учениці зможуть:

- аналізувати політику радянської влади у сфері прав людини на прикладі кейсів реального становища прав жіноцтва;
- порівнювати та узагальнювати текстовий та візуальний матеріал;
- робити висновки на основі отриманої інформації.

Методичний коментар

- не обов'язково використовувати всі запропоновані вправи під час одного заняття;
- варто об'єднувати учнів та учениць у групи, тоді можна працювати з кількома завданнями одночасно;
- також ви можете обрати 2-3 ілюстрації чи уривки зі свідчень учасниць підпільної боротьби УПА.

Мотиваційний кейс

Запропонуйте учням та ученицям опрацювати уривок з дослідження та виконати завдання.

Методичний коментар

Це завдання краще виконувати в парах чи малих групах. Можна використати вправу: "Літаючий плакат".

Дослідники та дослідниці стверджують, що з приходом більшовиків до влади розпочинається пропагандистська кампанія, метою якої була докорінна зміна статусу жінки. Більшовики використовували принципи руйнації традиційних суспільних моделей як необхідну умову побудови нового суспільства, вільного від «упереджень і буржуазних пережитків».

На з'їзді 1919 року Ленін виголосив промову, в якій запевнив жінок, що комуністична партія має великі плани щодо ролі жінок у новій державі: «З тих законів, які ставили жінку в підпорядковане становище, в Радянській республіці не залишилося каменя на камені.

В сфері законодавства ми зробили все для зрівняння становища жінки з положенням чоловіка, і ми по праву можемо цим пишатися».

(Використано текст <https://media.c4u.org.ua/calendar/1591>)

Завдання

- Прочитайте текст, сформулюйте, які прагнення отримати прогресивні жінки на початку ХХ ст.

2. Стисло запишіть свої версії на аркушах та презентуйте власні міркування однокласникам та однокласницям.

Інформаційний кейс

Хоча більшовики і заявляли про запровадження рівності жінок, надання їм можливостей на рівні з чоловіками брати участь в управлінні державою, у радянській державі утверджується етатристична гендерна система (фр. *état* – держава, давньогрец. *κράτος* – влада, сила), котра передбачає суворий державний контроль у приватній сфері.

Радянська влада закріплювала за жінкою роль, залежну від держави, що на практиці призводило до відтворення патріархальної системи відносин.

У сімейній сфері на початку 1920-х рр. домінувала ідея жіночого рівноправ'я, які обстоювали революціонерки – Інеса Арманд і Олександра Коллонтай. Ідея шлюбу як товариського союзу двох незалежних і рівноправних членів комуністичного суспільства була дуже привабливою для революційно налаштованої молоді. Зокрема, О.Коллонтай стверджувала, що нова жінка «прагне до звільнення і незалежності, вона активно працює нарівні з чоловіком і відповідно забезпечує себе самостійно, бере участь у політичних процесах і в суспільному житті.

Перед нами жінка – особистість, перед нами самодостатня людина, зі своїм власним внутрішнім світом, перед нами індивідуальність, яка стверджує себе, жінка, яка зриває іржаві кайдани своєї статі».

Водночас розпочався процес масового залучення жінок до праці, зокрема й до найважчої. Жінки залучалися до громадської активності, значно зросла їхня суспільна значущість, що супроводжувалося розширенням кола обов'язків та посиленням відповідальності. За більшовицькою моделлю, жінка мусила працювати повний робочий день, виховувати дітей і водночас доглядати за домогосподарством, опікуватись родичами похилого віку. Жіноча праця та материнство були піднесені до рангу громадянського обов'язку. Культ матері, який розвинувся в СРСР за часів Сталіна, мав банальну прагматичну основу – сприяти збільшенню народонаселення.

При цьому декларована громадянська рівність не стосувалася політики. Жінки могли претендувати на членство у партії, та аж ніяк не на участь у її керівних органах. Вони обіймали «декоративні» керівні посади: очолювали ради, профспілки, комсомольські організації тощо. Сама радянська партійна номенклатура мала яскраво виражену патріархальну сутність. За часів Союзу тільки одна жінка обіймала посаду міністра на рівні всієї держави – Єкатеріна Фурцева.

До цього ж, жінки не могли вільно проявляти себе через одяг. Довгий час офіційна ідеологія заперечувала тілесність радянських трудівниць. Це суспільне табу визначало радянську моду. Зокрема, в період культу особи панувала заборона на одяг, який підкреслював жіночі форми. До середини 1950-х громадянки СРСР не носили декольте, використовували «плечики», одягалки довгі й широкі спідниці тощо. Вбрання не повинне було виразнювати вигини тіла, воно мало бути скромним і максимально простим (бажано «прямокутним»). Упродовж наступних двох десятиліть «червона» пропаганда всіляко протиставляла порядну й високоморальну скромно «вбрану радянську жінку аморальній західній».

(Використано текст: Пагіря О. Гендер порадянськи: навантаження жінки в СРСР звужувало коло обов'язків чоловіка.

[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/hen-der-po-radiansky-navantazhennia-zhinky-v-srsr-zvu-zhuvalo-kolo-obov-iazkiv-cholovika/>

Кейс 1

I етап. Доречно організувати роботу в групах. Кожна група працює з відповідним плакатом і підписами до нього.

Завдання

Розгляньте радянські плакати.

Яку думку вони мали утверджувати у суспільстві?

Якими зображено на плакатах тогочасних жінок?

Про що свідчать підписи на цих плакатах?

II етап. Групи отримують по листівці і виконують наступне завдання.

1. Про які зміни у політиці радянської влади свідчать зображення жінок на вітальних листівках пізнішого часу?

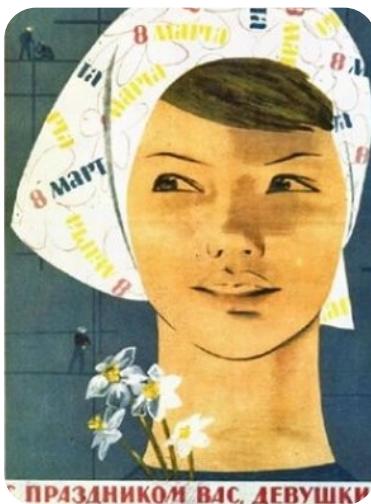
"Ми готові до відсічі військового нападу на СРСР. Міжнародний день робітниць – бойовий день пролетаріату".

"8 березня – день повстання робітниць проти кухонного рабства. Геть гніт та обивательщину домашнього побуту"

"Робітниці під прапором Всесоюзної комуністичної партії. Слава міжнародному Дню робітниць – 8 березня!"

(Використано ілюстрації з матеріалу:
Кісь О. Без брому | Оксана Кісь. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/bez-bromu-oksana-kis/>)

"Ілюстрації з видання Радянська жінка"

Групи презентують результати своєї спільної роботи та обмінюються думками.

Кейс 2

Проаналізуйте ілюстрації і зміст видання «Радянська жінка».

Поміркуйте, хто зображений на обкладинці? Чому ви так думаєте? Перевірте свої міркування, ознайомившись з інформацією з журналу. З якою метою журнал розмістив цю інформацію? Яку мету переслідувала редакція?

Ознайомтеся із змістом журналу. Які рубрики журналу можна зустріти і зараз? Чому? Які рубрики відсутні? Чому? З якою метою вони публікувались?

Ознайомтеся з моделями одягу, який пропонувався населенню. Чи можна було зустріти їх на вулицях міста/села? Чому? З якою метою їх друкували?

Якими були зображені студенти? З якою метою, на вашу думку, були зроблені світлини?

Якою мала бути радянська жінка на думку видавців/ влади? Свою відповідь аргументуйте.

Кейс 3

У радянський час жіноцтво долучалося до націоналістичних організацій та активно діяло у національно-визвольному русі. Поведінкові практики членкинь ОУН-УПА відрізнялися від повсякдення радянської (совецької) жінки.

Попрацюйте з завданнями:

Ознайомтеся з представленими свідченнями учасниць підпільної боротьби УПА.

Поміркуйте, які саме обов'язки виконувало жіноцтво?

Як гадаєте, що змушувало юних дівчат і літніх жінок підтримувати повстанську боротьбу?

Референтка політпропаганди ОУН і УПА Катерина Максимович так підсумувала організацію підтримки Руху опору: "120-тисячна армія 10 років проіснувала – то феномен в історії всесвітньої боротьби".

Перегляньте фото учасниць підпільної боротьби УПА та порівняйте їхні образи з образами радянської жінки з попередніх завдань.

Чи можете Ви виділити спільні риси їх зовнішності чи характеру, образу життя?

Чи можна побачити відмінності? Спробуйте їх описати.

У нижньому ряді зліва сидить статична ОУН Марія Спенюк (у замку Гирів), 1940-ві рр.
Особистий архів Марії Гірів

Членкині ОУН Марія Кіндратів та Марія Туркало, с. Закомар'я Золочівського повіту Львівського воєводства, 1939 р.

Особистий архів Марії Демків

Членкиня націоналістичної організації "Сонце" Дарія Корчак, 1940-ві рр.

Особистий архів Дарії Корчак

(Використано матеріали: Попелюк Р. Фронт підтримки: жінки в українському Русі опору. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/front-pidtrymki-zhin-ki-v-ukrainskomu-rusi-oporu>)

Як гадаєте, чим були викликані спільне або відмінне у цих жінках?

На Вашу думку, яку роль в русі опору зіграли українські жінки?

Свідчення учасниць підпільної боротьби УПА

"... Щодо передавання інформації: зв'язкові мали чіткі розпорядження: у випадку можливого викриття таємні записки необхідно було ліквідувати. "Нам давали ті грипси в коси, пхали і казали: "Не дай Боже, як вас піймають, щоби ви

з'їли, а їм не дали”, – розповіла про свої обов'язки в підпіллі зв'язкова Ганна Герасимків із села Русин Червоноградського району Львівської області.

“Був наказ: дістала грипса, прочитай раз, прочитай другий, не запам'ятала – прочитай третій і ліквідуй!” – з історії зв'язкової Любові Манько із села Бонишин на Золочівщині...”

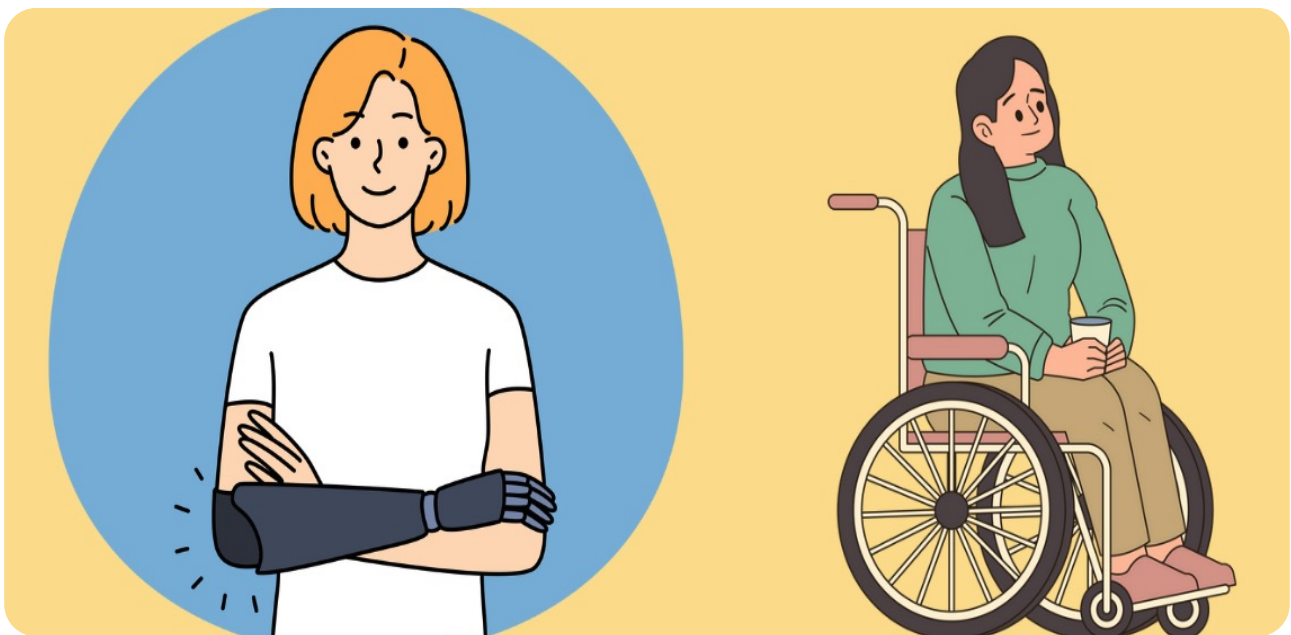
“... Жінки в повстанському русі часто розповсюджували агітаційні листівки.

Завдяки такій пропаганді поширювали революційні ідеї серед населення, але ця справа була вкрай небезпечною. Членкиня націоналістичної організації “Сонце” Дарія Корчак розповіла про створення та розповсюдження агітаційних листівок: “Мали знайомих хлопців, які належали до організації (ОУН. – Ред.), а ми ще тоді в ній не були, бо надто малі. Вони нам постачали листівки, різні відозви, газети антирадянські. Ми то все розповсюджували. А потім самі складали невеликий текст: “Геть більшовицьке ярмо з України”, “Геть колгоспний лад”, “Нехай живе Українська самостійна, незалежна держава”. Різні речення писали, але в кінці кожної листівки завжди було “Смерть Сталіну”...”

Міркуємо разом:

Чому на пропагандистських візуальних матеріалах не зустрічаються подібні зображення? Про що це свідчить, на вашу думку?

Яких прав були позбавлене або в чому, на ваш погляд, було обмежене радянське жіноцтво?

Рефлексивний кейс

1. Підберіть щонайбільше асоціацій до поняття «радянська жінка».
2. Яку роль відіграє жіноцтво в сучасному українському суспільстві? Що змінилося в становищі жіноцтва: назвіть 5 відмінностей у становищі жінки тоді і зараз.
3. Яким чином радянська влада знеособлювала образ жінки?
4. Створіть (індивідуально чи в групах) ментальну карту «Риси сучасної української жінки».

Методичний коментар:

питання підсумкового блоку можуть бути використані під час рефлексії, як для кожної вправи окремо, так і для усіх разом.

завдання можна виконати за допомогою цифрових застосунків створивши хмару слів.

підготуйте заздалегідь стікери червоного, синього та жовтого кольорів. Запропонуйте учням та ученицям записати на червоних стікерах тези, що стосуються радянської жінки. На синіх та жовтих те, що стосується української жінки.

проведіть дискусію за допомогою методу «Коло ідей».

Список використаних джерел

1. Кісь О. Без брому | Оксана Кісь. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/video/without-bromine/without-bromine-oksana-kis/>

2. Пагіря О. Гендер по-радянськи: навантаження жінки в СРСР звужувало коло обов'язків чоловіка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/hender-po-radiansky-navantazhennia-zhinky-v-srsr-zvuzhuvalo-kolo-obov-iazkiv-cholovika/>

3. Грушева Т. В., Рябчевська А. Р., Седенкова А. С. Соціальний статус жінки в радянській Україні у 20–30-ті рр. XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2017. – Вип. 47. – С. 119–123. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2017_47_24

4. Попелюк Р. Фронт підтримки: жінки в українському Русі опору. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/front-pidtrymki-zhinky-v-ukrainskomu-rusi-oporu>

ЮЛІЯ НУЖА

Олександрівський ліцей
ім. Івана Буряка
Валківської міської ради
Харківської області

ЛЮДМИЛА КРАВЕЦЬ

Рівненська гімназія №14
Рівненської міської ради
Рівненської області

Вимір радянської пропаганди через дитячу іграшку

Радянська пропаганда, як ключовий інструмент ідеологічного впливу у радянському суспільстві, відіграла важливу роль у формуванні свідомості та уявлень тодішніх громадян. Пропаганда поширювалася на всі верстви суспільства і навіть на дітей. Потужним інструментом ідеологічного впливу стали дитячі іграшки.

Іграшки, які вироблялися у радянському союзі, часто відображали героїчні образи партійних лідерів, військовослужбовців, робітників, селян та несли ідею виховання у дітей почуття патріотизму, відданості комуністичній ідеології та державі.

Досить популярними у той час були іграшки солдатиків, одягнених у форму червоноармійців, танки, літаки та кораблі – усе, що символізувало військову міць держави. Також вагоме місце займали іграшкові копії виробничих верстатів, тракторів та іншої сільськогосподарської техніки, що пропагували образ радянського робітника та селянина, як “символів” героїчної праці.

Діти, які зростали в такому ідеологічному середовищі, з раннього віку перебували під впливом комуністичної доктрини, пріоритету інтересів держави над особистими, а також беззаперечної віри в партійне керівництво. А це робило їх лояльними громадянами союзу, готовими служити режиму незалежно від обставин.

Таким чином, дитячі іграшки були невід’ємною частиною пропагандистської машини срср, спрямованої на формування нового покоління радянських громадян, відданих комуністичній ідеології.

У нашому дослідженні ми спробуємо прослідкувати як впливали протягом ХХ століття іграшки на світогляд й формування советського громадянина.

Дитяча іграшка ... У кожного з нас вона своя... Але, чи замислювалися ми, які смисли закладали «іграшкотворці» в її форму, стиль, дизайн, погляд? Хто був долучений до цього процесу і як це все згодом впливало на наш світогляд та життєву позицію?

Зазвичай дитяча іграшка розповідає про історію країни, про звичаї й традиції народу його спосіб життя. Вона є відображенням суспільної культури та має функцію формування особистості її соціалізації[1]. Але в тоталітарній державі, дитяча іграшка була також й інструментом ідеологічної пропаганди.

На початку ХХ століття, після приходу більшовиків до влади, прослідковуються два вектори розвитку дитячої іграшки:

1. Фабричні іграшки – дорогі, складні у виготовленні;
2. Саморобні – виготовлені власноруч, зі старих речей, картону, які мали індивідуальність та передавали народні традиції.

У цей час під замовлення держави в артілях починають виготовлятися іграшкові серії на актуальну на той час тематику. Наприклад, серія іграшок «Народи срср». Рис.1 [2]

Рис. 1. Серія іграшок “Народи срср”

Популярними були іграшкові серії – «Піонери», «Спорт – готовий до праці та захисту», іграшки на сільську тематику з фігурками домашньої худоби, військової техніки, яка була оформлена в кольорах Червоної Армії, а також іграшки морської, авіаційної, танкової тематики. Рис.2.

Настільні ігри того часу теж були воєнізовані: «Повітряна розвідка», «Ми воюємо», «Захист фортеці». Рис.3.

У 30-х роках ХХ століття з'являються Діди Морози, перші ялинкові іграшки, які зроблені з вати й картону та механічні автомобілі, а також залізнична дорога. Рис.4.

У березні 1934 р. спеціально створений Комітет іграшки затвердив перелік обов'язкових іграшок для всіх підприємств, які займалися їх виробництвом.

У першу двадцятку увійшли, зокрема, такі: двигун з годинниковим механізмом, підйомний кран, чайник, будьоновець, індик, гуска, півень, їжак шерстяний, їжак бобровий, велика мавпа, мала мавпа, транспортер, автокран, міноноска, вантажна машина № Н-64, малий трактор.

В Україні питаннями виробництва іграшок та їх постачанням займалось декілька установ на чолі з Комітетом з іграшки при Наркомпроді УРСР.

У середині 1935 р. перед українськими підприємствами було поставлене завдання збільшити випуск іграшок. Так, наприклад, у другому півріччі 1935р. тільки промисловою кооперацією Київської області було заплановано виготовити іграшок на суму понад 1 млн крб., у той час, як у першому півріччі ця цифра становила лише 203 тис. крб. [4].

Саме в цей час зароджувалося масове виробництво дитячої іграшки і її розглядають як стратегічний продукт, який може і здатен формувати особистість, впливати на моральні якості та художньо-естетичні смаки маленьких громадян.

Для дівчаток починають виготовляти лялькові будиночки з мініатюрними меблями в стилі 30-х років. А порцелянові заводи виробляють ляльковий посуд та їжу, що було в той час нереальним явищем, бо в країні існувала карткова система. Рис.5.

Рис. 2. Іграшки серії «Піонери»

Рис.3 Іграшки на військову тематику

Рис 4. Новорічні іграшки 1930-х років

Рис.5. Лялькові будиночки з мініатюрними меблями в стилі 30-х років та механічні автомобілі, залізнична дорога.

Рис.6. Дитяча іграшка - пупс

У 1940-х роках відбуваються технологічні зміни у виробництві ляльок і на зміну ляльці з пресованої маси та пап'є-маше приходять целулоїдні пупси. Через ці ляльки советському народу "прививали" правила гігієни, бо у комплекті з пупсом йшли ванночки, кувшини, умивальники та, навіть, унітази. Рис.6.

У воєнні роки хлопчики гралися рогатками, палками, які уособлювали зброю, дерев'яними танками, машинками. Дівчата бавилися ляльками з дерева та саморобними, пошитими з тканини. У сільських дітей фабричних іграшок майже не було, для них іграшки робили батьки власноруч. Рис.7.

Рис.7. Машинки 50-х років

Рис.8. Іграшкова лялька СРСР целулоїдна балерина танцівниця

Рис.9. Старий іграшковий Місяцехід 1960-70 р.

В 70-х роках ХХ ст.. у широкому вжитку з'явилися пірамідки, кубики, набори солдатиків, тваринок, літаків, військової, сільськогосподарської техніки та зброї, алюмінієві конструктори, настільні ігри («футбол», «хокей», «морський бій», «за рулем»), м'які іграшки, педальні авто-мобілі. Рис.10.

У 1980-1990-х роках в сср вироблялося багато іграшок, але всі вони були однотипними. Улюбленою іграшкою хлопчиків залишилася машинка. Мама дозволяли виносити на двір простенькі, маленькі машинки, а вдома залишалися сувенірні (колекційні) машинки, які частіше всього зберігалися у серванті.

Рис.10. Радянські іграшки 70-х років

Колекційні машинки відрізнялися від інших тим, що в них відчинялися двері, багажник, були запасні колеса і зроблені вони були з металу. Машинку можна було не лише купити, а й змайструвати з конструктора, який продавалися в магазині «Дитячий світ».[3] Рис.11.

Рис.11. Іграшка-конструктор з магазину «Дитячий світ»

Лялька – неодмінний атрибут гри «дочки-матері» та улюблена іграшка кожної дівчинки. Під неї підлаштовувався «іграшкопром». Але тривалий час не випускали ляльок для дітей

старших 6 років. Вважалося, що старшим дівчаткам такі ляльки були нецікаві. Аж поки не з'явилася вона – лялька Барбі! В Радянській Союз перші Барбі потрапили аж в середині 80-х і зчинили справжній бум серед дівчат. Вітчизняний іграшкопром альтернативу цій ляльці запропонувати так і не зміг.

На початку 90-х років з'явився ще один цікавий пристрій – «Тетріс». Справжній хіт 80-90 - хх років ХХ століття – свій домашній кінотеатр або просто Фільмоскоп, який заміняв сучасні відеомагнітофони, відеоплеєри, кабельне телебачення та Інтернет.

Отже, у результаті нашого дослідження виявлено, що радянські іграшки відігравали важливу роль у формуванні свідомості дітей того часу. Вони були не лише засобом розваги, але й важливим інструментом пропаганди та нав'язування соціалістичних ідей та переконань.

Список використаних джерел

1.. Герус Л. М. Українська народна іграшка. К. : Балтія-Друк, 2007. – 64 с

2.Державний музей іграшки . Електронний режим доступу <https://kiev-book.narod.ru/muz-igruschki.html>

3.Радянська іграшка Електронний режим доступу https://www.etsy.com/market/soviet_toy

4.«Діти – радість країни соціалізму, що будується»: товари для дітей

в радянській Україні. Електронний режим доступу <https://uamoderna.com/md/skubii/>

ЛАРИСА КОЛОМЕЄЦЬ

вчитель-методист, учителька історії Бердянської ЗОШ №5, Запорізької області

ОКСАНА СМОРЖЕВСЬКА

к.і.н., доцентка кафедри новітньої історії України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

СЕРГІЙ ШАМАРА

к.і.н., вчитель-методист, директор Черкаської гімназії №31 Черкаської області

Патерни поведінки останнього «комсомольського» покоління (стереотипізований та «інакомислячий» типажі молоді в ССРСР 1960-1980-х рр.)

Добре людям, які пробігають повз факти. А я проходжу крізь них.

Ліна Костенко («Записки українського самашедшого»)

Для формування громадянських якостей й стійких демократичних установок важливо залучати сучасну молодь до критичного (пере)осмислення життя своїх ровесників із попередніх епох. Особливо актуальним є переосмислення патернів поведінки совєтської молоді і реалізувати це можна у ході викладання профільних предметів на рівні середньої освіти.

Поведінкові патерни ретельно досліджуються науковцями, прихильниками соціально-когнітивної теорії особистості. Яскравим представником відповідної наукової школи є Альберт Бандура (1925-2021), канадський соціально-психолог українського походження. У своїй роботі «Соціальні основи мислення та дії: Соціальна когнітивна теорія» 1986 р. професор Бандура стверджує тезу, суть якої можна викласти у такій редакції: поведінка людини не є суто механічною зримою реакцією на навколишнє середовище, а спирається також на вміння ще з дитинства внутрішньо моделювати та імітувати поведінку інших людей через спостережливе наслідування (научання), де після уважності, запам'ятовування, відтворення та мотивації важливим підсумком є також саморефлексія і самоконтроль [1]. Власне соціальні біхевіористи зі школи А. Бандури встановили, що

людина є не тільки продуктом зовнішніх обставин, а й активним їхнім творцем, і тому «змінити парадигму одностороннього впливу середовища на індивіда, на їх взаємодію» [2, с. 88].

Моделі (патерни, шаблони) поведінки в ССРСР були розроблені владою для кожної соціальної, професійної чи вікової «верстви населення». Стереотипізація мислення та діяльності декількох поколінь совєтських громадян була основою успішного виживання самого комуністичного тоталітаризму. І тут молодь потребувала особливої уваги, адже в силу природного дорослішання нерідко ставила питання незручні, радикальні, місцями наївні – що загалом дратувало компартійних функціонерів. Отже, останнє комсомольське покоління, яке зміг виховати совєтський агітпроп, зростало під системною, структурно вихолощеною і в різноманітний спосіб апробованою пропагандою соціалістичного стилю життя. Головну роль у ній відігравали різного рівня заклади освіти з відповідною системою висхідного виховання через жовтенят-піонерів-комсомольців [3, с. 80].

Тут єдина «партія влади» була переконана (як і радикальні біхевіористи), що тільки середовище (а значить сама тільки вона) сприяє формуванню в совєтських людях сталих мо-

делей поведінки.

Об'єктом нашої уваги стали покоління 1950-70-х років народження і у цьому часовому проміжку можна говорити про два і навіть три покоління народженої молоді («космічних людей», «золотої п'ятирічки, струшеної Афганістаном», «свідків колапсу» советської системи). Проте, з погляду бажаних для компартії патернів поведінки молодих людей 1960-х – 1980-х років, їх можна розглядати і як одне велике покоління «будівничих комунізму». Зміну генерацій фіксували хіба якийсь технологічний винахід чи певна мода, як-от на окремі свободи мислення та вчинків («хлопець із транзистором», «ми слухаємо Боні-М», «власники відео-прокатів» тощо).

На думку Георгія Почепцова, ССРСР експлуатував молодість як домінуючий стан духу для всього населення, а не тільки для молоді. Бо саме молодь не боїться труднощів, а звершення тільки спонукають її до дій [4, с. 131].

Такі психологічні установки були дуже потрібними КПСС, адже в разі масштабного і дієвого тиражування мотивували все суспільство на будь-які акції не гірше за довоєнний «Інтернаціонал». І не дивно, що в 1959 р. з'явилася пісня А. Пахмутової – Ю. Візбора «Коммунизм – это молодость мира» [5].

У 1961 р. почалося нормування повсякденності советських громадян через 12 пунктів «Морального кодексу будівника комунізму» (частина Третьої Програми КПСС), які були адресовані передовсім членам КПСС та комсомолу (і радше навіть останньому). Якщо з цих пунктів прибрати «за дужки» такі гуманістичні та інтернаціональні цінності, які особливо декларувалися в ССРСР (міцна родина, соціалістична Батьківщина, мир і свобода народам), то решту можна згуртувати навколо таких більш бажаних для повсякденної роботи компартії патернів поведінки молоді людини:

- а) сумлінна праця;
- б) захист і примноження суспільного надбання (посутньо – державної власності);
- в) товарицькість і колективна взаємодопомога;
- г) нетерпимість до ворогів комунізму (порушників суспільних інтересів) на базі чесності,

правдивості, простоти і скромності у суспільному й особистому житті.

Решта зразків та моделей поведінки комсомольців (піонерів, жовтенят) були підпорядковані вище переліченим ідеалам советської людини.

Корисними для методики викладання через критичний аналіз тогочасної дійсності є також зауваги Олени Стяжкіної щодо потреби вже сьогодні замінити вертикальний підхід до періодизації авторитетного советського дискурсу (за правліннями «вождів») на низову хронологію його засвоєння/відсторонення поколіннями союзу республік. Услід за кількома дослідниками, професорка Стяжкіна виокремлює три періоди:

1. 1920–1930-ті: насильницької індоктринації, що супроводжувалася масовими репресіями, зокрема й у великій кількості незгідної молоді та дітей цієї молоді;
2. 1940–1950-ті: добровільно-примусової індоктринації, де для засвоєння і буквар був дохідливим режимним компасом чи то пак найкоротшим курсом історії ВКП(б);
3. 1960-ті–1980-ті рр.: закам'янілої індоктринації, в якій молодь зокрема вже критикувала авторитетний владний дискурс, або з погляду консьюмеристських, або навіть і національних цінностей [6, с. 59–65].

Нижче пропонуємо для демонстрації декілька прикладів патернів поведінки і «правильної молоді» – останнього комсомольського покоління ССРСР, й інакомислячої – дисидентської в розумінні партії.

Практичне застосування та емпіричні матеріали.

Зауважмо, що природне і вроджене прагнення молоді людини, школяра, до самовираження, підкреслення своєї унікальності, прагнення до змін є нормою з погляду соціальної психології. Комуністичне виховання ставило амбітну мету подолати ці індивідуалістичні риси й сформувати узагальнений образ «правильної людини» [7, с. 91].

Шкільний день починався з обов'язкової ранкової зарядки у шкільній формі.

Щотижнево проводилися політінформації та шкільні лінійки. У кожній школі був бюст Леніна, «ленінська кімната» для урочистостей – нагороджень, прийняття у комсомол чи піонери тощо. Школи у містах здебільшого російськомовні, у селах україномовні з обов'язковими російськомовними класами.

Особливою була роль школи на советській святі. Обов'язкові почесні караули, де стоять учні та учениці у святковій шкільній формі навіть у мороз чи у спеку.

Ось як згадують шкільну форму представниці останнього комсомольського покоління:

– Яюсь не задумувалась у чому ходити до школи. У нас була форма. (Ганна, психологиня, закінчила 11 класів у 1990 році) [8].

– Форма була незручна, тому у мене вона визивала протест. Не носила фартух. Мене визивали до дошки і сварили перед усім класом. (Інна, учителька, випускниця 1991 року) [9].

Прийняття у комсомол сприймалось не стільки як етап дорослішання, а як соціальна роль у суспільстві.

– Мене два рази приймали у комсомол. Я зробила зачіску "харт" і тому мене не прийняли з першого разу, – каже Ганна [8].

– Не хотілося бути не комсомолкою, бо у нас був учень якого не прийняли у комсомол, і я не хотіла бути такою ж, – згадує Інна [9].

Так ритуали демонстрували стабільність, вічність системи та правильність її курсу, формували спільноту «своїх» людей. Про це красномовно свідчать спогади жінок.

– Пам'ятаю плакати про кількість бідних людей в імперіалістичних країнах (Інна).

– Все було побудовано на тому, що Радянський Союз з його п'ятнадцятьма республіками наймогутніший (Ганна) [8].

Світлана Джуган зі Звенигородщини – вчитель-пенсіонер 1969 р.н. – у січні 2022 р. під час масштабного анкетування теми «Побут, розваги та мрії студентства Української ССР (1956 – 1991 років)» залишила цікаві оцінки тогочасної поведінки молоді:

– Чи ходили ви до церкви?

– Ні, тоді ж не можна було. Я як поступала в педучилище, то була співбесіда з директором педучилища і він у мене запитав звідки я, я кажу, що з Комарівки. Він каже, що у вас у Комарівці є секти баптистів, євангелістів. Чи ваші батьки, випадково, не є сектантами? То я кажу, та ні, у мене навпаки, дід вчитель, зауч у школі. То директор враз заспокоївся. До того ж, у нас ще й предмет викладався «основи атеїзму».

– Чи були серед Ваших однолітків учасники протестних рухів проти радянської влади?

– Ні, не було таких і не чула про таких. Ми просто яюсь ще зі школи виховувалися в якомусь такому дусі патріотичному, що треба любити партію, Леніна, комсомол і всі були дуже віддані, бо все було дуже строге.

Якщо ти там, наприклад, зробив яюсь неподобство, то тебе привселюдно виключають з комсомолу, партії і так далі. Це було дуже позорно, бо ти тоді ніхто, просто як оце зараз, забирають паспорта, так і тоді.

– Як відзначали державні свята?

Усі державні свята святкувалися, були концерти, це було все урочисто, спеціально зал прибирался, вивішувалися яюсь там символи, лозунги, транспаранти. І була концертна програма, яка була повністю тематично спрямована на те чи інше державне свято. Присутність була обов'язковою. Не те, щоб нас хтось змушував туди йти, просто у нас на свідомому рівні було таке, що треба йти, це навіть не обговорювалося.

– Які переваги отримував студент при вступі до комсомолу?

– Це було дуже престижно. Це була створена комісія, до якої ти приходиш, тобі задають питання по статуту члена ВЛКСМ і ти повинен цей статут знати «від а до я», бо тобі зададуть будь-яке питання і ти повинен знати відповідь, якщо ти там щось не знаєш, то тебе можуть не прийняти, ти повинен це повивчати. Після того, як ти стаєш членом цієї спілки, ти повинен платити внески 10 копійок, куди ті внески йшли я поняття не маю. Всі були членами цього комсомолу, інакшого шляху не було. Якщо ти не член комсомолу, це, ніби як зараз, ти не громадянин країни. Ми вступали тоді ще в школі, десь у 14-15 років. Конкретних переваг не було, це було просто престижно, що ти наче гордість своєї країни, і необхідно.

– Якби Вам сьогодні нашвидкуруч задали запитання «Назвіть один головний плюс та один головний мінус радянської вищої школи?», щоб Ви відповіли?

– Плюс, це те що все було безкоштовно. Це дуже великий плюс, а мінус, може, що ти не мав правовибору, всіх рівняли під одну лінію і всі були яюсь зашугані [10].

Інша респондентка за тим же опитуванням – економістка Людмила Зоря (1956 р.н.) із села Клепачі Лубенського району Полтавської області – зазначила таке:

– Якщо Ваша відповідь не співпадала із компартійною позицією, чи знижували за це бали?

– Думка завжди «співпадала» з компартійною, тому не було кому знижувати бали. Ніхто серед нас своїх думок не висловлював.

– Які переваги отримував студент при вступі до комсомолу?

– Була гордість носити звання комсомольця, окрім статусу переваг це не давало [11].

Фото 1. Студенти-комсомольці Корсунь-Шевченківського педагогічного училища на святі жовтневої революції (сер. 1980-х рр.; м. Корсунь-Шевченківський, Черкащина)

Джерело: Польові дослідження Вероніки Прищенко. – 17.01.2022. Джуган Світлана (52 р.) Уродженка с. Комарівка Звенигородського району Черкаської області.

Фото 2. Гурт «Еней», 1970 р. Зліва направо: Кирило Стеценко (сологітара), Тарас Петриненко (клавішні), Ігор Шабловський (ритмгітара), Микола Кирилін (басгітара). Фото надано Кирилом Стеценком.

Джерело: Андрущенко Е. КДБ проти студентів: хіпі, операція «Пліс-нява» і «Політикани». Три історії відомих українців, яких в студентські роки переслідувала радянська спецслужба. Грати. 30 червня 2021.

Альтернативні патерни поведінки в ССРСР звичайно ж були класифіковані як «несоветський спосіб життя». Їх тиражували молодіжні субкультури тих часів, вони не відповідали загальноприйнятим уявленням про образ советської/радянської молоді, асоціювалося з капіталістичною культурою і супроводжувалися критикою та осудом.

Тоталітарна система не передбачала масовості таких неформальних об'єднань, тим паче їх популярності. Тому молодих людей активно обговорювали й засуджували за «аморалку» на комсомольських, партійних, студентських зборах, повідомляли батькам, проводили міліцейські рейди, виключали з навчання у вишах та комсомолу тощо. Такі заходи мали результат – протягом 1960-х рр. «стиляги» із повоєнної 15-річки фактично зійшли нанівець, поступившись місцем більш строкатому різноманіттю молодіжних неформальних модних віянь брежневських часів [12].

Наприкінці 1960-х – напочатку 1970-х рр. у ССРСР з'явилися гіппі (хіппі). На відміну від своїх західних колег, вони були на нелегальному становищі, протестували проти образу «советської людини» та переслідувалися міліцією й КДБ, мали негативний імідж в суспільстві. Чимало хіппі були відраховані з навчальних закладів, хлопців відправляли на службу в армію на «перевиховання» чи навіть на

«лікування» у психіатричні лікарні, арештовували за «дрібне хуліганство» [13].

Із робітниками (шанувальниками гурту «Бітлз») влада також не панькалася, але зазвичай «профілактичні заходи» обмежувалися різкою сатирою творчості їхніх кумирів. До речі, робітники часто грали в самодіяльних гуртах при навчальних закладах.

Панки відрізнялися від своїх західних «типажів» музичним конформізмом та зухвалішою поведінкою й системними конфліктами з представниками правоохоронних органів. На схилі існування ССРСР з'явилися металісти, які відрізнялися від панків охайнішим зовнішнім виглядом та музичними смаками. Металісти пережили цю державу та були досить-таки популярними ще у 1990-х роках.

Були в ССРСР й свої байкери – під назвою рокери. Їхній розквіт припав на 1980-ті роки. Обов'язковий атрибут рокера – мотоцикл «Ява», «Мінськ» або «Дніпро» [15].

У жовтні 1990 р. у спеціальних листах Соломія Павличко (1958 р.н.) вела хроніку голодування київських студентів під час «Революції на граніті».

Після перебування серед них між іншим вона відзначила: «Тепер у нас така нова мода [...] – не перекладати на українську

мову слово «Совет», як занесене з іншої країни, окупаційне. Отже – Совітський Союз, Совітська площа. Тобто – все чуже, окупаційне, не наше» [16, с. 83].

Висновки. Вище викладена теорія та конкретні приклади емпіричного матеріалу дозволять учителям виразити для учнів, як мінімум, дві групи патернів поведінки советської молоді: «правильних комсомольців» та – не зовсім і советських, а радше субкультурних – «бунтарів-дисидентів». У цьому плані варто усвідомлювати, що чисто соціальне вихо-

вання, яке розвиває в молодих людях лише загальні колективні почуття і здібності, – становить певною мірою небезпеку для виховання духовних цінностей [17, с. 239]. Це усвідомлення є важливим не тільки під час вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу, а й для освітнього процесу загалом. При цьому вчителі можуть залучати здобутий власними силами роздатковий емпіричний матеріал, зібрані з учнями через практику усно-історичних досліджень інтерв'ю, шукати ще більше типажів, прикладів та «відтінків» останнього «комсомольського» покоління.

Список використаних джерел

1. Bandura A. *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.* – Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1986, XIII. 617 pp.

2. Москаленко В. *Соціальна психологія.* К.: Центр навч. літератури, 2005. 624 с.

3. Як працювати з радянським минулим на уроках історії. За матеріалами конкурсу учнівських історичних проєктів «Радянське минуле: (Пере)осмислення історії»: Посібник. К.: Нова Доба, 2020. 85 с.

4. Почепцов Г. *СССР: страна, созданная пропагандой.* Харьков: Фолио, 2019. 459 с.

5. *Коммунизм – это молодость мира.* URL: <https://bit.ly/3w0otOP>

6. Стяжкіна О. *Радянське як своє, чуже, інше: теоретичні підходи. Нові сторінки історії Донбасу.* 2017. Кн. 26. С. 51-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsid_2017_26_8

7. Каганов Ю. *Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія.* Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.

8. Польові дослідження Лариси Коломеєць. – 30.03.2024 Анна (50 р.). Уродженка м. Бердянськ Запорізької області.

9. Польові дослідження Лариси Коломеєць. – 29.03.2024. Інна (49 р.). Уродженка смт. Новотроїцьке Херсонської області.

10. Польові дослідження Вероніки Прищепенко. – 17.01.2022. Джуган Світлана (52 р.). Уродженка с. Комарівка Звени-

городського району Черкаської області.

11. Польові дослідження Анастасії Зорі. – 12.01.2022. Зоря Людмила (66 р.). Уродженка с. Клепачі Лубенського району Полтавської області.

12. Пагіря О. Під західним брендом: «стиляжний» спосіб життя молоді в СРСР був формою соціокультурного протесту. Український тиждень. 28 січня 2012. №3(220). URL: <https://bit.ly/3vLr0wk>

13. Андрющенко Е. КДБ проти студентів: хіпі, операція «Пліснява» і «Політикани». Три історії відомих українців, яких в студентські роки переслідувала радянська спецслужба. Грати. 30 червня 2021. URL: <https://bit.ly/3UIQJog>

14. Лісничук М. Стиляги, металісти і хіпі: з'ясувалися цікаві факти про неформалів у СРСР. Oboz.UA. 18 лютого 2020. URL: <https://bit.ly/49Llc2q>

15. Сорока М., Багмет С. *Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови». Політичний мене-джмент.* 2006. URL: <https://bit.ly/4db4Y6Y>

16. Павличко С. *Листи з Києва.* К.: Основи, 2001. 160 с. Бех І. *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія.* К.; Чернівці: Букрек, 2018. 320 с. Додаток.

Фотоматеріали на допомогу вчителям:

1. Волинські піонери на світлинах 70-80-тих років. Фото з альбому На-

дії Войчук та Державного архіву Волинської області. Район. Історія. 27 червня 2021. <https://history.rayon.in.ua/news/402141-volinski-pioneri-na-svitlinakh-70-80-tikh-rokiv>

2. Звиняцьківська З. *Мода в час розпаду: як одягались україніці в 1990 році.* Історична правда, 10 березня 2017. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/10/149591/>

3. Клімов О. *Комсомол. Чи далеко нам до легенди?* Полтавщина. Інтернет-видання, 29 жовтня 2010. <https://pol-tav.to/news/5799/>

4. Липовецький С. *Без комуністів і комсомольців. Як заснували Спілку незалежної української молоді.* Історична правда, 19 серпня 2019. <https://www.istpravda.com.ua/articles/5d5ab283db8d6/>

5. *Машина часу: Фотографії, які передають дух СРСР.* 27 листопада 2014. Фото Володимира Воробйова. Bilshe.com <https://bilshe.com/rizne/19992mashina-chasu-fotografii-yakiperedayut-duh-srsr.html>

6. Миколаєнко Н. *«Ми не хотіли жити в тій тюрмі народів»: українські хіпі vs радянська система.* Радіо Свобода, 7 лис-топада 2020. <https://www.radiosvoboda.org/a/30932188.html>

7. Хулігани 80-тих: Фотографії найбільш стильних неформалів СРСР. 17 липня 2015. Фотоархів Михайла Бастера. Bilshe.com <https://bilshe.com/rizne/24406huligani-80-tihfotografii-naibilsh-stilnih-neformaliv-srsr.html>

КАТЕРИНА ТАРАНИНА

вчителька історії та громадянської освіти
Комунальної установи Сумська ЗОШ №24,
м. Суми, Сумської області

ОЛЬГА ОСИПЕНКО

Войтівський НВК
Київської області

Як впливали на свідомість дітей «совецькі» пісні?

Відомий мотив, простенька мелодія голосом з дитинства закликає до миру, любові до неньки, до дружби та порозуміння між народами, про врегулювання міжособистісних відносин. А чи задумувалися ви, чому слова радянських пісень, почутих ще у дитинстві не забуваються протягом життя? Які сенси були в них вкладено? Чому сучасні діти 15 – 16 років не можуть швидко пригадати улюблену дитячу пісеньку? Невже нині немає дійсно гарних пісенних творів?

Звуки, музика супроводжують нас повсякчас, вони впливають на наш настрій, емоції. Цей взаємозв'язок використовували з давніх часів. Про це свідчать знахідки музичних інструментів на місцях палеолітичних стоянок.

У Стародавньому світі раби починали роботу під удари барабана, а битви починалися звуком горна, які поступово почали замінюватися на прості, примітивні “мугикання” та безладні гортанні звуки в ритм звуку.

Однак найбільш повно та віртуозно почали використовувати музичний потенціал для досягнення політичних цілей лише у ХХ ст. й саме у тоталітарних державах.

Так у срср музика формувала нову радянську людину, віддану комуністичним ідеалам, партії та вождю, яка нехтує духовними цінностями задля досягнення озвученої мети.

Тому у піснях звеличували комуністичний світогляд, оспівували партійних керівників, видимість реального впливу простих робітника і селянина на державу і її курс.

У нашому дослідженні ми спробуємо проаналізувати як впливали совєтські пісні на свідомість дітей.

Чи дійсно в дитячі пісні закладали ідеологіч-

ний та пропагандистські сенси та впливи?

Можна з упевненістю, стверджувати, що так. Адже створювалися максимально прості тексти дитячих пісень, без жодних метафор чи прихованих змістів – аби програмувати людей на виконання конкретних цілей і не провокувати «непотрібні» роздуми.

В основу цих творів лягали веселі, безтурботні мелодії, ритмічного типу. Недарма поширеним став вислів «музика нам жити і будувати допомагає!». А будівництво “прекрасного комунізму” мало розпочинатися якомога раніше. Для утримання, успішного керування та маніпулювання масами влада вдається до раціональних, більш поміркованих, безкровних засобів переконання, одним з яких є дитячі пісні. Так відома дослідниця європейських тоталітарних рухів Ханна Арендт визначає два «наріжні камені» тоталітаризму: силу, яка приваблює юрбу та еліту; і пропаганду, яка потрібна для завоювання мас [1, с. 390].

Сучасний словник української мови визначає пропаганду, як “поширення й постійне, глибоке та детальне роз’яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань; ідейний вплив на широкі маси або певні групи людей, що носить політичний або релігійний характер; система засобів масового поширення ідей, поглядів і т. ін.”. [2, с.246].

Пропаганда як політична технологія спирається передусім на засадничі інстинкти людської природи: добро і зло, справедливість та нерівність, гордість, страх, довіра тощо. Усі складні речі людського буття вона пояснює максимально простими й зрозумілими аргументами.

Метою пропаганди є формування в аудиторії такого сприйняття подій чи уявлень, котрі є вигідними для того чи іншого політичного устрою. Задля цього, будь яка інформація, за допомогою різноманітних форм і прийомів, набуває маніпулятивного характеру й вбудо-

вуються в контекст певного ідеологічного канону. [3]. В основу нашого дослідження покладено опитувальник, який розповсюджувався на респондентів, які здобули загальну середню освіту до 24 серпня 1991 року.

Рис.1 Опитувальник для респондентів, які здобули загальну середню освіту до 24 серпня 1991 року

Рис. 2. Рейтинг популярних пісень часів радянського союзу

Так як дослідження спрямовувалося на вимір впливу на свідомість респондентів, даних інструментів пропаганди наше перше запитання стосувалося конкретних дитячих пісень з радянських мультфільмів та пісень популярних в позаурочній роботі з молодшими школярами. Респондентам пропонувалося обрати з переліку пісні, які вони запам'ятали з дитинства: "Вместе весело шагать по просторам", "Сонячний круг, небо навкруг", "Вінні-Пух і всі-всі-всі", "Чунга-Чанга", "Кузнечик", "Голубой вагон", "Маричка", "Не топчѣ конваліи", "Червона рута". Нами свідомо у перелік були включені останні три пісні, які зовсім не дитячі за змістом, але свідомість респондентів пробивалася до них, бо лише вони були більш-менш доступні. Отримані нами результати представлені графіками та діаграмами. Рис 2 – 5.

На першій діаграмі Рис.2 ми яскраво бачимо, як транлює «советський» патріотизм, на перший погляд, безневинна дитяча пісенька «Пусть всегда будет солнце». Без додаткових пояснень зрозуміло, що це сонце – «советський соціалізм». А «солнечный круг» – це не що інакше, як розповсюдження «советської» окупаційної ідеології на велику територію.

«Пусть всегда будет солнце! Пусть всегда будет небо! Пусть всегда будет мама! Пусть всегда буду я!» – звучить зловісно, як мантра, що закарбувалася у дитячі душі та викорінювала одвічні патріотичні цінності: любов до рідної землі, громадянську ідентичність.

«Против беды, против войны встанем за наших мальчишек. «Солнце навек! Счастье навек!» – Так повелел человек». Який чоловік повелів нести ці ідеї, на жаль, тепер зрозуміло. Але ціною яких жертв та зусиль?

На запитання, чому слова цих пісень пам'ятаються дотепер, більшість респондентів відповіли. Тому що їх співали в садочках, в школах та на телебаченні. Тобто, це пісні, своєрідна мантра, яка прописувалася через різні методи впливу на підсвідомості дитини і спрацьовувала у потрібний момент її життя. Про це свідчить відповідь іншої частини респондентів, які відповіли, що ті пісні діяли на підсвідомість, як "25-ий кадр". Рис.3. Такі прості і веселі дитячі пісні були переважно російською мовою, більшість респондентів відповідали. Українські пісні були менш популярні.

Як Ви вважаєте, чому слова цих пісень Ви пам'ятаєте досі?

52 відповіді

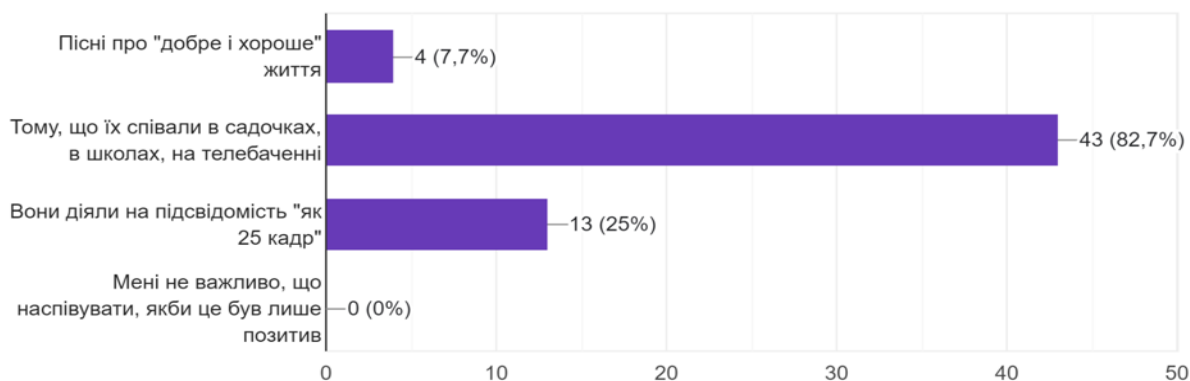

Рис. 3. Причини популярності радянських пісень

Як Ви вважаєте, чому такі прості і веселі дитячі пісні були переважно російською мовою?

52 відповіді

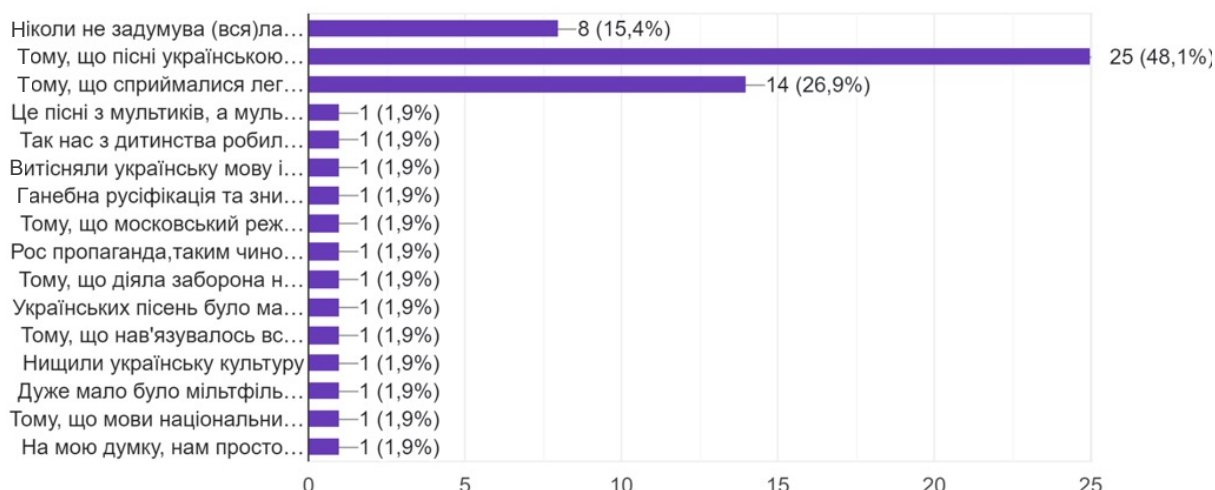

Рис. 4. Мова радянських пісень

І тільки одиничні респонденти врахували той факт, що Україна перебувала під владою Російської та Радянської імперій, що призвело до заборони української мови та культури. І що саме це обмеження вплинуло на популярність української музики порівняно з російською. Також потрібно наголосити, що Українські виконавці та композитори зазвичай стикалися з обмеженнями у розповсюдженні своєї музики через відсутність підтримки з боку держави або медіа. І саме тому українські пісні були «менш популярними».

А ще російську музичну індустрію більш розвивали та популяризували, на державному і міждержавному рівнях.

Коли респондентів запитали, чи пісні передбачали вплив на підсвідомість, 94% відповіли, що так. Тобто знадобилося багато часу, щоб зрозуміти, що за простотою та наївністю советських дитячих пісеньок, насправді крилася велика ідеологічна та державницька місія. Отже наше дослідження дає підстави стверджувати, що сьогодні, розглядаючи вплив советських дитячих пісень на свідомість громадян того періоду мало дві сторони медалі. З одного боку, ці пісні сприяли формуванню патріотичних почуттів у советського народу, а з іншого боку, вони пропагували ідеологію радянського режиму та відповідні цінності, які суперечили українській ідентичності.

Ви ніколи не думали над тим, що в піснях також є певне "завдання" впливати на підсвідомість?

52 відповіді

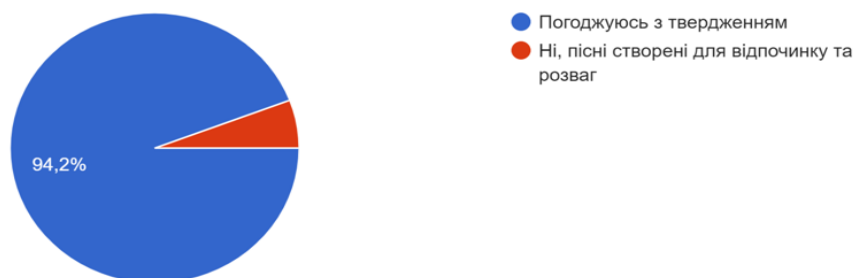

Рис. 4. Характер впливу радянських пісень

Тому важливо аналізувати ці пісні з критичної точки зору, аргументуючи та доводячи на прикладах їх вплив на формування свідомості дітей того періоду, а також працювати над

формуванням культури споживання інформації учнями в сучасному інформаційному просторі.

Список використаних джерел

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. – 2-е вид. – К.: Дух і літера, 2005. – 584с.

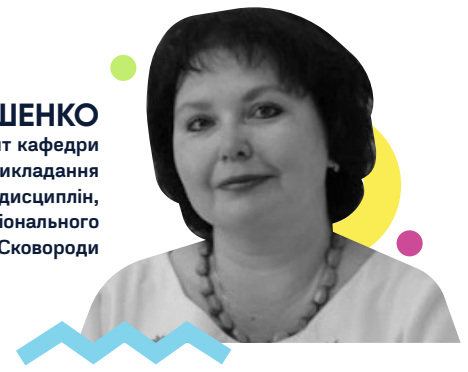
2. Словник української мови: в 11 томах. – Том 8, 1977. – С. 246.

3. Сніжко А. С. Характеристики ефективності тоталітарної пропаганди / А. С. Сніжко // Політологічний вісник. – 2010. – № 46. – С. 250-256. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4060/1/A_Snizko_PV_46_GI.pdf

4. Тоталітарна пропаганда. Уроки української історії XX – XXI ст. URL: <https://competition.novadoba.org.ua>

ОЛЕКСАНДР ОЛІЙНИК
канд. юрид. наук, завідувач кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін, Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди

ОЛЕНА СОЛОШЕНКО
канд. іст. наук, доцент кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін, Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди

Новорічні свята як елемент радянської пропаганди (1930–ті рр.)

Радянське суспільство залишило по собі ідеологічну спадщину, від якої «пострадянський» соціум звільняється поступово – з кожним наступним поколінням. Радянська система прагнула регламентувати не тільки суспільний простір, а й повсякденне життя громадян, зокрема радянські свята. Сильне емоційне піднесення, що притаманне святам та обрядам, було зручним інструментом для ідеологічного впливу на особистість.

Метою нашого статті є дослідження ідеологічних аспектів новорічного свята, як складової радянської пропаганди 1930-х років.

Встановлення влади більшовиків обумовило проведення «експериментів» з формування «нової людини» з відповідним ідеологічним базисом.

Свята виступали одним із важливих інструментів державного впливу на суспільство. Саме «ідеологічно правильно» організовані свята нав'язували новий світогляд, цінності, прагнення та перекреслювали набутий досвід поколінь, національну самобутність, релігійні свята та обряди українців.

Поступово новостворені або перетворені на радянський лад свята ставали засобом політичної пропаганди.

Наприклад, театралізовані вистави за затвердженим сценарієм.

Серед найбільш постановочних свят, головним, на нашу думку, став – Новий рік – улюблене свято дітлахів, яким під час ігор, хороводів, вистав та вручення подарунків, прищеплювались цінності радянського виховання.

Новий рік, як інструмент радянської пропаганди, був одним із засобів боротьби з

релігійною обрядовістю, ефективним засобом впливу на громадську думку, важелем виховання майбутніх будівничих соціалістичної держави.

Якщо в дорадянські часи Новий рік (свято Василя) займав вторинну позицію після Різдва і вважався заключним святом в ланцюгу Різдвяних свят, то після 1918 р., коли відбувся перехід на Григоріанський календар – Новий рік опинився перед Різдвом і відбулась, таким чином, підміна релігійного свята світським.

Рис. 1. Новорічна листівка 1939 р.

Ставлення до Новорічного свята було неоднозначним. Так в 1928 р. його заборонили, оскільки ялинку вважали буржуазним забобом, елементом релігійного культу, а свято «антирадянським та контрреволюційним явищем». Тому не дивно, що в 1930-х роках сумнінні піонери вигокували: «Тільки тот, хто друг попов, елку праздновать готов!».

Але згодом, розгледівши в святах потужний засіб ідеологічного виховання та формування спільноти «радянський народ», в 1935 р. була відновлена традиція новорічних ялинок [4]. Саме 28 грудня 1935 р. секретар ЦК КПБУ Павло Постишев на сторінках газети «Правда», обґрунтував доцільність організації дітям ялинки на Новорічні свята.

Перші ялинки встановили у Харкові та Києві. Святковий настрій та правильний ідеологічний зміст свята забезпечував Дід Мороз. Снігурка з'явилась на новорічних виставах тільки в 1937 р. Важливим атрибутом свята були солодощі. Жаданий подарунок вручали після декламування святкового віршика, адже необхідно було звикати з дитинства, що без праці та зусиль нічого не отримаєш. Було створено типовий сценарій дитячого свята, який поширювався на всі дитячі заклади країни, підготовлена брошура із роз'ясненнями щодо організації свята. Тому новорічна вистава мала типовий сюжет, який уособлював боротьбу за добру справу (ідею), до якої залучалися всі учасники заходу: злі сили вкрали Снігуроньку, а добрі разом з дітьми визволяли онуку Діда Мороза. Перші «ялинки» влаштовувались у Палацах піонерів, а карнавальні костюми відбивали тенденції часу: червоноармійці, стаханівці, ворошиловські стрілки.

Основою повернення новорічних свят стало особливе політичне підґрунтя, а саме констатація Сталіна в листопаді 1935 р., що радянським людям стало «жити краще і веселіше. А отже, відновленням свята партійне керівництво прагнуло підвищити свій авторитет серед українців після Голодомору та масових репресій. Також змінилася риторика на шпальтах пропагандистської преси, якщо до грудня 1935 р. з людей, що встановлювали таємно вдома ялинки відверто кепкували (більше того, наприклад в Києві, організовували комсомольські патрулі, які розшукували «підпільні» ялинки), то згодом стали висміювати бюрократів, що заважали громадянам веселитися біля ялинки. Головним атрибутом свята була ялинка, в оформленні якої переважала загальнорадянська, інтернаціональна символіка, що визна-

чала спільні тенденції в розвитку новорічної символіки всіх народів СРСР. Будь-яку ялинку прикрашала п'ятикутна зірка – беззаперечний символ радянської влади.

Радянську ялинку прикрашали «правильні іграшки», які змінювались в залежності від вимог часу: від парашутистів та кульок із зображенням партійних лідерів (їх швидко вилучили) до початків кукурудзи, космонавтів та супутників.

Фабричне виробництво ялинкових прикрас було «реабілітовано» разом із новорічним святом в 1935 р. Навіть набори ялинкових іграшок за літературними творами не були позбавлені ідеологічного підтексту. Так, варто згадати серію іграшок у вигляді героїв казки «Чиполліно» італійського письменника Джанні Родарі, що була випущена наприкінці 1950-х. Казка про овочі та фрукти насправді була просякнута ідеологією. У ній комуніст Родарі неприховано показав жадібних та безсердечних капіталістів-експлуататорів, нещасних пролетарів та Велику овочеву революцію, що дала всім щастя. За допомогою ялинкових прикрас дітям зайвий раз зауявлено нагадали про важливість класової боротьби та переваги соціалізму [2].

Якщо у дорадянський час свято Нового року мало родинний характер, то у наступні десятиліття воно водночас набуло громадських рис – зародилася форма відзначення новорічного свята у трудовому колективі (залишалася актуальною протягом всього радянського часу). Вона включала урочисті збори, присвячені закінченню господарського року та карнавал біля ялинки з Дідом Морозом і Снігуронькою [1, 139].

Традиція новорічних звернень керівників країни до народу з'явилася в СРСР з 1936 р., коли 1 січня газета «Правда» над фотографією радянського лідера Йосипа Сталіна помістила привітання «З Новим роком, товариші, з новими перемогами під прапором Леніна – Сталіна!». З початком Другої світової війни вітання з Новим роком зачитувались по всесоюзному радію, а традицію телевізійних новорічних звернень до радянського народу ввів генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Брежнєв [3].

З 1 січня 1948 р. Новий рік став офіційним святом, а перше січня було оголошено вихідним днем. Черговий раз партія та уряд «потурбувались» про радянських людей.

Отже, радянська доба стала епохою експериментів над суспільством та його громадянами, які повинні були стати носіями нової ідеології. Таке нав'язування відбувалось різними шляхами та методами. Система творення «homo sovieticus» не могла оминати таку важ-

ливу складову повсякденного життя, як свята. Новий рік, найулюбленіше свято дорослих та дітей, став політизованим, з притаманними радянськими святковими атрибутами: інсценізованими дитячими ялинками, ідеологізованими прикрасами та подарунками.

Список використаних джерел

1. Короленко Є.О. Особливості організації театралізованих свят радянського періоду. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2015. Вип. 16. С.135–141.

2. Плюхович Д. Як радянське «Антиріздво» стало найулюбленішим святом. *Історія Нового року в СРСР*. URL: [https://texty.org.ua/articles/102597/yakradyanske-antyrizdvo-stalo-naju-](https://texty.org.ua/articles/102597/yakradyanske-antyrizdvo-stalo-naju-lyublenishym-svyatom-istoriya-novogo-roku-v-srsr/)

[lyublenishym-svyatom-istoriya-novogo-roku-v-srsr/](https://texty.org.ua/articles/102597/yakradyanske-antyrizdvo-stalo-naju-lyublenishym-svyatom-istoriya-novogo-roku-v-srsr/)

3. Скобельський В. Як в СРСР вітали народ з Новим роком: від Сталіна до Горбачова// *Полтавський вісник online*. 1 січня 2020. URL: <https://www.visnyk.poltava.ua/news/iak-v-srsr-vitaly-narod-z-novym-rokom-vid-stalina-do-horbachova/>

4. Читайло О. Спершу забороняли, а потім — очолили? URL: <https://vikna.tv/video/ukrayina/yak-formuvalas-radyanska-propaganda-novogo-roku/>

ГАННА ЯЦЕНКО

вчителька історії
Балаклійського ліцею
Балаклійської міської ради
Харківської області

ОЛЬГА КАСАТОВА

вчителька історії
Лисичанського ліцею №8
Северодонецького району
Луганської області

Поняття «історична справедливість» у вимірі пропаганди на уроках історії та громадянської освіти

Коли справедливість зникає, то не залишається нічого, що могло б надати цінності життю людей.

Іммануїл Кант

Ідея справедливості є актуальною в історії людства. Вона – ключовий аргумент і критерій в оцінці вчинків людей, подій, явищ і загалом суспільної дійсності. Справедливість слугує мірилом людських відносин. Вона є мірою відповідності між змістом вчинків та їхньою оцінкою на рівні суспільної свідомості; між роллю людей і соціальних груп та їхнім соціальним становищем; між працею та винагородою за неї; між правами та обов'язками; між скоєним діянням та відплатою за нього. Зв'язок справедливості та історичного розвитку людства очевидний – це базові елементи формування як окремої людини так і суспільства загалом.

Важливим аспектом вивчення історичної справедливості є питання громадянської ідентичності. Історія – потужний засіб формування ідентичності. Саме тому, характер нашого уявлення про минуле часто використовується пропагандою як інструмент для численних маніпуляцій [12, с. 30].

Особливо гостро питання «історичної справедливості» постає під час збройних конфліктів.

Інформаційна складова війни, розв'язаної росією проти України в 2014 році, багато в чому ґрунтується на понятті «історична справедливість», яке часто лунає в промовах пропагандистів рф, які особливу роль приділяють фальсифікації історії та пропаганді «руського міра», формуючи імперську свідомість та шовіністичні настрої [1, с. 12].

Тому, в умовах протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді, особливе значення мають навчальні програми для закладів загальної середньої освіти «Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи» [1] та «Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів закладів освіти» [2], що якісно впливають на збереження та розвиток української історичної освіти і спрямовані на формування серед учнівської молоді усвідомлення загальнолюдських цінностей, несприйняття імперської і шовіністичної ідеології [1, с. 12].

При цьому українська історична освіта має не «віддзеркалювати» ідеологічні атаки рф, а «послідовно продовжувати формування в учнівства української історичної національної пам'яті, усвідомлення єдності України та українського народу з Європою, прихильності правам людини та демократичним цінностям» [1, с. 12].

Поняття «справедливість» належить до тих понять, які активно використовуються в повсякденні та одночасно є ключовими для філософії, психології, педагогіки, соціології і політики. Велику увагу питанню «справедливості» приділяли філософи Стародавньої Греції. Концептуальні основи справедливості були закладені в працях Платона («Держава», «Закони») та Аристотеля («Політика», «Категорії»). Наприклад, у праці «Держава» Платон досліджує проблему справедливості як у контексті індивідуального буття людини так і в процесі державотворення. Він розглядає

справедливість однією із добродетелей в державі поряд із мудрістю, мужністю та розсудливістю [7, с. 122-123].

Уявлення про справедливість поглиблюється в епоху Нового часу. Саме тоді було започатковані нові підходи до визначення справедливості. Тлумачення різних аспектів справедливості зумовлене соціокультурними, ментальними, конфесійними та іншими особливостями й відмінностями. Сутність теорії справедливості Нового часу, сформульованої у «Левіафані» Т. Гоббса, «Двох трактатах про правління» Дж. Локка та «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо [5, с. 6].

У дослідженнях советського періоду осмислення справедливості здійснювалася переважно з позицій марксистсько-ленінської філософії на ідеологічних деклараціях і мали небагато спільного з реальним станом справ.

На відміну від підходів науковців ХХ ст., сучасні інтерпретації справедливості роблять акцент на принципах науковості, уникнення фальсифікацій, об'єктивності – дистанціювання від особистих упереджень та передбачають дотримання процедури вироблення рішень. Професор історії України Гарвардського університету Сергій Плохій вважає, концепт – «історична справедливість» є не-

науковим, адже його неможливо ніяк виміряти, але разом з тим, він визначає життєву стратегію великої кількості людей (навіть, готовність воювати) [8, с.112].

Разом із тим, політолог, журналіст, автор науково-популярних книжок з історії Олексій Мустафін вважає, що поняття «історична справедливість» не має визначення і не має жодного відношення до історії. Це скоріше відчуття певної групи людей, які будують свою поведінку в сучасності, спираючись на свої уявлення про те, як було колись.

Тобто, «історична справедливість» – це базовий елемент свідомості людини, який використовується як інструмент впливу пропаганди [6].

Ще один науковець Володимир Сергійчук, доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, робить акцент на відновленні історичної справедливості по відношенню до справжніх героїв України [10]. Актуальним є сучасне дослідження «Ревізія історії: російська історична пропаганда і Україна» за редакцією Володимира Ермоленка, яке містить аналіз ключових наративів російської історичної пропаганди щодо України та відповіді на них українських істориків [9].

Критерії для порівняння наративу «історична справедливість»	У вимірі імперського мислення	У вимірі національної ідентичності
Просторовий	Поширюється щодо територій, які або були складовими імперії або «сферою інтересів» імперії	Поширюється на етнічних землях, де формувалася нація
Хронологічний	період можна виміряти конкретно, бо це хронологічні рамки існування імперії	Виміряти важко, бо це «глибина століть»
Ідеологічний, пропагандистський	«Це – споконвічні історичні землі...» це державний наратив, який формує влада в суспільстві	«Це – земля предків...» це історична пам'ять, яка передається від старших до молодших
Картографічний	Наша територія була колись більшою	Україна на стародавніх картах й атласах світу
Когнітивний	теза про «єдиний народ» та про переваги «дружби братерських народів»	усвідомлення ролі України й українців у світі, знання моральних цінностей українського народу

Табличка. 1. Критерії «історичної справедливості»

Тому ми вважаємо, що поняття «історична справедливість» потребує осмислення і опрацювання педагогічної спільнотою для найбільш виваженого використання під час роботи з учнями на уроках історії та громадянської освіти. Однією із ключових проблем для наукового підходу до поняття «історичної справедливості» є питання хронологічних меж, або глибини занурення в історичні епохи.

Постає питання: якими саме межами хронології має вимірюватися «історична справедливість»? Журналістка Марія Казакевич вважає, що «...глибина поняття має вимірюватися ефемерним явищем – пам'яттю – як люди це самі згадують і вчать своїх дітей-онуків» [4].

І якщо це припущення вірне, то роль уроків, які формують історичну пам'ять, особливо важлива. Тому ми пропонуємо розглянути питання «історичної справедливості» відповідно до певних критеріїв. Див Табличку 1

Відповідно до запропонованих критеріїв питання «історичної справедливості» може розглядатися на уроках освітньої галузі «Суспільствознавство».

Пропонуємо розглянути приклади застосування поняття «історичної справедливості» в освітньому процесі у 7-11 класах на уроках історії та громадянської освіти в закладах загальної середньої освіти, загальної середньої освіти.

7 клас. Історія України.

Розділ 5. Країни Центральної та Східної Європи X-XV ст. Тема: Устрій та територіальні загарбання князівства Московського в XIV – на початку XVI ст. Пропагандисти та російські історики намагаються представити Москву як «історичного наступника» Києва, але до IX-X ст. територію басейну річки Москва з прилеглими землями населяли не слов'янські племена, а переважно фіноугорські: мурома, весь, мокша, мордва та інші. Слов'яни прийшли на ці землі у X ст. [13, с. 151-155].

9 клас. Всесвітня історія.

Розділ 3. Модернізація країн Європи та Америки в останній третині XIX – на початку XX століття. «Пробудження» Азії. Отто фон Бісмарк – творець об'єднаної Німеччини, багато уваги приділяв соціальній справедливості, лунали в його промовах і тези про історичну спра-

ведливість та ідеологічну війну.

Цікаво, що саме він, відстоював ідеєю створення України і визнавав, що термін «Україна» йому вельми імponує. На картах Бісмарка Україна простягалася від Саратова і Волгограда на північному сході до Махачкали на півдні. Це була одна з важливих складових переходу Німеччини до «світової політики», яка ґрунтувалася на понятті «історична справедливість» [14, с. 119-120].

9 клас. Всесвітня історія.

Розділ 4. Міжнародні кризи та конфлікти наприкінці XIX – на початку XX ст. Розглядаючи запропоновану тему, учні розвинути навички критичного аналізу та оцінки пропагандистських матеріалів. Прикладом може стати робота з візуальними джерелами (карикатурами к. XIX – початку XX ст.). Учні не тільки досліджують факти нав'язування нацистами німецьким школярам ідеї «несправедливості» сучасної побудови світу, можливості легкої перемоги над «французькими солдатами-богусами», необхідності завоювання Німеччиною «місця під сонцем», але критично оцінити роль пропаганди в освітньому процесі. [14, с. 168].

10 клас. Громадянська освіта. Тема 7.8. Міжнародний вимір війни Модуль 3 Як повернути безпеку та справедливість Україні та світу. Розглядається питання про міжнародний вимір війни та необхідність створення оновленого міжнародного порядку, в якому механізми глобальної безпеки повинні стати справді ефективними та справедливими [3].

11 клас. Історія України.

Розділ 6. Європейський вибір України. Російсько-українська війна. Україна в імперській доктрині «руського міра» – намагання переконати весь світ у тому, що українські території – «споконвічна російська земля», а тому взяти під контроль ці землі – це «відновлення історичної справедливості». Політичні, економічні, інформаційні та інші засоби тиску на Україну в контексті відродження прагнень РФ до реімперіалізації на теренах колишнього СРСР [11, с. 218-219].

Таким чином, результати опитування свідчать про те, що молодь розуміє значення та важливість поняття «історичної справедливості» у вимірі пропаганди, прагне протистояти несправедливості, захищаючи цінності демократичного співтовариства. А це говорить про те, що здобувачі освіти 9-11 класів відчують свою приналежність до громади, українського суспільства, Європи та світу.

Отже, актуальність вивчення поняття «історичної справедливості» на сьогодні є дос-

татньо невизначеною. Тому на уроках історії та громадянської освіти дискурс про історичну справедливість потребує розширення переліку елементів, наведених у таблиці даної публікації.

Важливо враховувати в освітньому процесі унікальність «історичної справедливості» залежно від епохи, розвитку суспільних відносин, уявлень про головні засади виховання учнівської молоді, усвідомлення загальнолюдських цінностей.

Список використаних джерел

1. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: <https://bit.ly/3g1rvty>

2. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів закладів освіти. URL: <https://bit.ly/3YAaMzC>

3. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, діємо, діємо: методичний посібник до курсу громадянської освіти для 10-го класу закладів загальної середньої освіти: [в 7-ми частинах] / П. Вербицька, О. Волошенко, Г.Горленко та ін.; за ред. П. Кендзьора. Львів: Панорама, 2018. URL: <https://bit.ly/49Fyw9K>

4. Казакевич Марія. Відреставувати історичну пам'ять і відновити справедливість. Історична правда. URL: <https://bit.ly/49NO77I>

5. Левкулч В.В. Справедливість як соціокультурний феномен: монографія / В.В. Левкулч. Ужгород: Гельветика, 2018. 480 с.

6. Мустафін Олексій. Чи може без історії існувати повноцінна нація? URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/08/17/163040/>

7. Платон Держава / Платон. Пер. з давньогр. Д. Коваль. К.: Основи, 2005. 355 с.

8. Сергій Плохій. Українська Кліо. Нариси про історію, істориків та пам'ять. К.: ТОВ Кліо, 2021. 351 с.

9. Ревізія історії. Російська історична пропаганда та Україна. Київ: К.І.С., 2019. 99 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/db1d5cf1-6a21-4bac-9740-8f1336b92a7f/content>

10. Володимир Сергійчук. В Україні варто відновити історичну справедливість щодо справжніх героїв. Україна млада. №011 від 13.03.2024.

URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/196/165627>

11. Струкевич О. К., Дровозюк С. І. Історія України (рівень стандарту) підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К., Грамота, 2019. 248 с.

12. Тоталітарна пропаганда. Уроки української історії ХХ-ХХІ ст. Посібник для вчителів та учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. / Автор. колектив: П. Кендзьор, Л. Махун, Е.Ситник, за ред. Петра Кендзьора, 2024, 68 с.

13. Щупак І. Я. Всесвітня історія: підручник для 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ Оріон, 2020. 176 с.

14. Щупак І. Я. Всесвітня історія: підручник для 9 кл. загальноосвітніх навчальних закладів К: УОВЦ Оріон, 2017. 208 с.

РУСЛАН ДАНИЛЮК

викладач соціальних дисциплін
Комунального закладу Львівської
обласної ради “Бродівський фаховий
педагогічний коледж ім. Маркіяна
Шашкевича”

ЮЛІЯ РУДЕНКО

к.і.н., доцент, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Київського кооперативного
інституту бізнесу і права

Пропаганда на цвинтарях. Практика радянської комеморації на прикладах поховань у м. Києві та у Бродах Львівської області

Радянська влада використовувала систему ідеологічно орієнтованих заходів, для масового впливу на свідомість советського народу та кваліфіковано інтегрувала її у всі сфери суспільства: медіа, освіту, культуру, мистецтво й релігію. І це можна прослідкувати навіть на прикладі цвинтарів.

Зазвичай ми сприймаємо цвинтар, як місце комеморації, де вшановується пам'ять померлих, де пам'ятники, надгробки, таблички з іменами померлих або загиблих, виступають символами пам'яті та вшанування. Окремі пам'ятні споруди можуть включати інформацію про життєвий шлях, подвиги, або дотичність до історичних подій померлих осіб. Але, як зазначає відома історикиня Світлана Набок, важливою соціальною функцією пам'ятників в публічному просторі є функція маркерів. На її думку, кожен пам'ятник несе на собі відбиток культурної традиції, в межах якої був створений, і у сприйнятті реципієнта маркує територію, де встановлений, як таку, на якій відповідну культурну традицію підтримують чи принаймні не заперечують [1, с. 193].

Як приклад, можна навести позицію історика Миколи Литвина, який вважає, що “впродовж восьми десятиліть радянська влада прагнула провести ідеологічні деконструкції національної/історичної пам'яті населення, насадити нове символічне маркування міського й сільського просторів” [2, с. 32].

Тема радянських поховань на кладовищах в контексті комеморації є надзвичайно цікавою, дуже чутливою, а також недостатньо дослідженою та висвітленою. Саме тому, ми взяли-

ся дослідити як радянська пропаганда господарювала навіть на цвинтарях.

В ході роботи над публікацією, нами було виокремлено декілька факторів, які впливають на вищезазначену позицію:

1. більшість матеріалів із зазначеної тематики містяться в центральних архівах нинішньої країни-агресора – рф;
2. дана тематика є досить чутливою і тому, – непопулярною у спільноті істориків (наприклад, у Західній Україні значним чином це пов'язано з періодом радянської окупації);
3. в радянській періодиці того часу теж не надто широко представлена ця тема, наприклад, в місцевих бродівських газетах “Прапор комунізму” та “Червоний промінь”;
4. для місцевих досвідчених краєзнавців ця тема є сенситивною та “чутливою”.

Тому у нашому дописі ми спробуємо проаналізувати окремі аспекти радянської пропаганди та на Байковому кладовищі у Києва та цвинтарі міста Броди Львівської області.

Байкове кладовище – одне з найстаріших меморіальних кладовищ Києва, яке з 2001 р. внесене до Державного реєстру як пам'ятка історії національного значення. Поховання на цій території проводилися ще з 1833 р., коли тут виділили землю для “поховання осіб православної, католицької та лютеранської віросповідання” [3].

Унікальними спорудами, розташованими на території Байкового кладовища, є склепи, більшість з яких були зведені архітекторами В.Городецьким та В. Ніколаєвим, відповідно до православної, католицької та лютеранської канонів. Більшість написів були знищені під час Другої світової війни, а в склепах під час бомбардування часто ховалися люди.

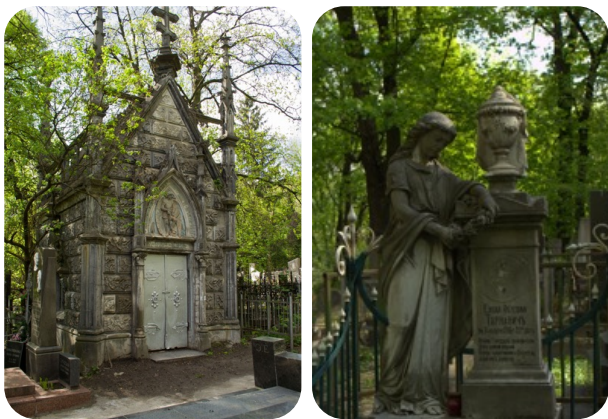

Фото.1.

На сьогодні більшість склепів знаходяться у поганому стані, входи до деяких дзвіниць замуровано, а ті, що відкриті, зазвичай, перетворилися на місця збору сміття, що не викликає захоплення.

Справжніми шедеврами скульптури є надгробки, які заможні родичі у пам'ять померлим, замовляли у відомих на той час скульпторів. Спонукають зупинити погляд вироби фірми "Вдова де Векки", надмогильні пам'ятники якої виділяються особливим мистецтвом.

Серед більш сучасних надгробків – роботи авторів радянського періоду: В. Бородая, І. Гончара, Г. Кальченко, К. Кузнецова, В. Гнездилова, А. Ігнащенко, Е. Білостоцького та ін. [3].

У радянський час центральна частина Байкового кладовища зазнала значних змін.

Тут ховали передусім відомих ідеологічних постатей, діячів радянської культури, науки та мистецтва. У той самий час, могили найкращих представників української культури, а саме: В. Стуса, О. Тихого, Ю. Литвина та інших людей, які в ХХ ст. відстоювали нашу незалежність, виглядають як могили скромних пересічних громадян – у вигляді козацьких хрестів.

Фото.2.

А поруч, на головній алеї, можна побачити, як пафосно розмістилися мармурові надгробки радянським генералам [5].

1967 р. архітектор А. Мілецький запропонував А. Рибачук та В. Мельниченку попрацювати над створенням крематорію на Байковому цвинтарі. За проектом це мав бути цілий меморіальний комплекс – Парк Пам'яті із кремаційним корпусом, залами прощання та Стіною Пам'яті.

Майже тринадцять років автори створювали довгу стіну у чотири-п'ять метрів заввишки, на якій зображували різні етапи життя людини і фантастичні сюжети. Як згадує В. Мельниченко: "Це авторська технологія, такого раніше не робили".

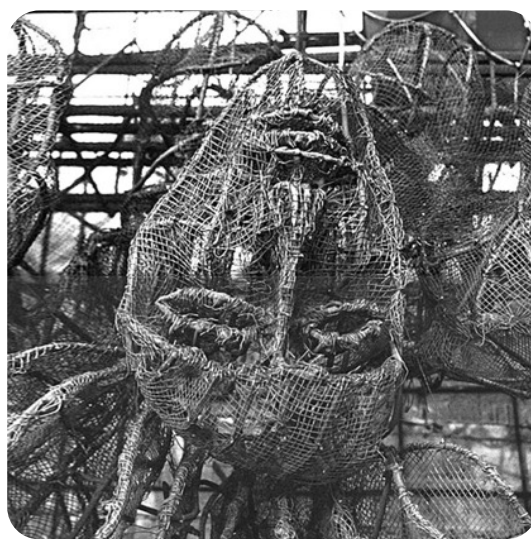

Фото.3.

Щоб створити Стіну, завдовжки 213 метрів, автори приходили на будівництво щодня – без вихідних та свят. А ще архітекторам доводилося постійно їздити до Москви "захищати" свій твір. Як наголошує В. Мельниченко: "Ми були вільні. Саме тому, що ми були вільні, до нас погано ставилися".

Але 10 грудня 1981 р. комісія Міністерства культури Української РСР рекомендувала ліквідувати Стіну пам'яті як таку, "що не відповідає принципам соцреалізму".

На початку 1980-х рр. перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький наказав залити цю стіну бетоном. Тодішні керманічі визнали витвір мистецтва надміру "нерадянським" [6].

З проєктованого на той час архітектурного комплексу залишився крематорій, який був побудований у 1975 р.

Після здобуття Україною незалежності, розпорядження про знищення стіни було скасовано.

Фото.4.

Щупальця радянської ідеологічної пропаганди діставалися і цвинтарів у невеликих містах. Це стосується і історичного міста Броди на Львівщині.

Саме тому робоча група з питань декомунізації, сформована Бродівською міською радою ретельно вивчала та вивчає питання радянських пам'яток на міському кладовищі.

Згідно даних Бродівського історико-краєзнавчого музею, на території міського кладовища є два пам'ятники, які є братськими могилами радянських воїнів.

Одна братська могила радянських воїнів і мирних жителів (1952, мармурова крихта), а друга братська могила невідомих радянських воїнів (пам., 1963 р.). Обидві пам'ятки історії взяті на облік рішенням облвиконкому Львівської обласної ради трудящих від 5 травня 1972 року [8].

Фото.5.

Відповідно до рішень органу місцевого самоврядування в контексті кампанії декомунізації було демонтовано пам'ятник радянському солдату на центральному міському кладо-

вищі у Бродях. Як слушно зазначено у телесюжеті ТРК "Броди", "він пішов на смітник історії" [10]. Це була пам'ятка історії місцевого значення (охоронний № 225-м) виготовлена з мармурової крихти та встановлена на території міського цвинтаря у 1952 році. Цей витвір радянської пропаганди був демонтований, відповідно до рішень виконкому Бродівської міської ради від 10 листопада 2022 року № 783 та від 16 травня 2023 року № 1092 [9].

На думку місцевої історикіні Надії Іщук-Чернишової, варто чітко виокремлювати два аспекти в цих поховання, а саме:

1. братські могили радянських воїнів-червоноармійців, які брали участь в боях за Броди в роки Другої світової війни;
2. могили нкведистів чи то пак кдбістів є теж суттєвим пластом радянських поховань того часу, адже до 1954 року ще велась боротьба на наших теренах з партизанами (упівцями) [7].

Фото.6.

За радянських часів інформація про поховання на нашому цвинтарі так званих "силовиків" не особливо афішувалась.

Наше особисте відвідування кладовища, та дослідження секції поховань радянського періоду з метою виявлення пам'ятників, які встановлені колишнім кдбістам, військовим, працівникам правоохоронних органів та компартійцям, а також афганцям, викликало внутрішній емоційний дисонанс, спричинений "контрастом" історії.

По-перше, на цвинтарі є досить чимало поховань військових офіцерів.

І це не дивно, адже Броди були військовим містечком, де базувались вертолітники, зв'язківці та ракетники. Більшість з них були не місцевими, а приїжджали сюди на період несе-

ння служби. Також в нашому місті розташований великий полк чекістів, які боролись з бандерівцями. Місцевих апріорі не могло бути багато, адже після 1944 року тут залишилось десь 500, за іншими джерелами 700 мешканців.

По-друге, абсолютна більшість стел мають написи російською мовою. Броди того часу було значним чином російськомовними, адже тут проживали чимало вихідців з інших регіонів СРСР, зокрема з Середньої Азії.

По-третє, більшість цих могил є доволі занедбані. Помітно, що біля багатьох поховань уже тривалий час не було відвідувачів. Про це свідчить відсутність квітів та лампадок. І, звісно, на всіх надгробних стелах є радянська зірка.

Дуже цікавою є історія з похованнями загиблих радянських солдат у Другій світовій війні. Йдеться про так званих “визволителів”, які загинули в битві під Бродами у липні 1944 року.

Спершу їх ховали в центрі міста. В ході реконструкції площі у середині 1960-х ці могили з центру міста прибрали на цвинтар. Це був тренд того часу, адже тоді повсюдно переносили ці поховання на цвинтарі. Якщо пам’ятник солдату – це символізм і там поховань немає, то братська могила містить перелік похованих там. Їх, з слів очевидців, скидали у братські могили бульдозерами.

Інтерв’ю з Богданом Зробком, колишнім багаторічним редактором місцевої газети, стало епізодом живої історії, та показало сприйняття радянських поховань сучасниками.

Пан Богдан, згадує, що після того, як розпочали помпезно відзначати дев’яте травня, то з площі Богдана Хмельницького (тепер площа Ринок) йшли колонами з квітами та оркестром на цвинтар до пам’ятників Скорботної Матері та солдату. Мітингів на цвинтарі не влаштували, а лише клали квіти.

Також інтерв’юєр, зазначив, що політика радянської влади, щодо догляду за похованнями теж мала свої особливості. Основне навантаження здійснювало Комунальне зелене господарство, яке особливо активно цим займалося напередодні 9 травня. А ідеологічну дотичність до процесу вшанування мала одна російська школа у Бродах, учні якої теж відвідували поховання та частково “доглядали” за ними.

Зі слів Богдана Івановича, – за часів Хрущова питання політики комеморації набуло нових сенсів. Як стверджує Зробок Богдан, пам’ятники радянським діячам ставились за державний кошт, і обов’язково на стелі мала бути намальована берізка, у якої зламаний вершок.

На центральній алеї цвинтаря є поховання членам екіпажу Мі-6, які загинули на початку 1960-х років в авіакатастрофі.

Герой Радянського Союзу Ключев Петро Миколайович теж похований на цьому ж кладовищі. Капітан Ключев трагічно загинув 6 квітня 1950-го року в результаті авіакатастрофи. Розбився на ІЛ-10. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 лютого 1945 року лейтенант Петро Ключев був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Нащадки Ключева ще тривалий час жили у Бродах. Станом на цей час його могила знаходиться у вкрай занедбаному стані.

Один з найпомітніших пам’ятників радянської секції міського кладовища є могила інспектору-кінологу Бродівського райвідділу МВС, молодшому сержанту Юрію Сизову, який трагічно загинув у лютому 1977 року. За словами краєзнавця Володимира Ящука, Юрія Сизова посмертно нагородили орденом, на збір коштів на його пам’ятник йому включилася молодь усієї України, адже про міліціонера тоді широко писала преса [8].

На високому постаменті на кладовищі в Бродах напис короткий: «Юрій Сизов. 1954 – 1977». Згодом на його честь назвуть вулицю у нашому місті.

Якщо розглядати бродівські пам’ятники за формою і змістом, то окремі з цих є маркерами більшовицької окупації. Більшість з них знаходиться в доволі плачевному стані.

Якщо колись ці пам’ятники були символами класики комуністичної пропаганди, то в епоху незалежної України відношення до них громадськості зазнало трансформацій.

Якщо впродовж останніх десятиліть перевалював такий собі формальний підхід (наче то ці пам’ятники існують, проте особливого інтересу в громадськості та місцевої влади

Фото.б.

не викликають), то з настанням повносас-штабної російсько-української війни ці поховання набули зовсім інших сенсів в очах місцевої громади.

Отже, наше дослідження показує, що радянська пропаганда проникала у всі сфери життя, навіть

на цвинтарях. Зловживання і спотворення історії заради політичних цілей були поширеними практиками режиму.

Наше дослідження підкреслює важливість критичного погляду й непогодження із маніпуляціями советського режиму. Такі приклади слід розглядати як нагадування про те, що історію потрібно розглядати об'єктивно і з різних точок зору. Тому наше дослідження може стати початком регіональних дослідницьких проєктів щодо радянської пропаганди на цвинтарях.

Список використаних джерел

1. Литвин, М. Західноукраїнський вересень 1939 р.: маркери політики пам'яті [Електронний ресурс] / М. Литвин. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/04-Lytvyn> (дата звернення: 14.04.2024)
2. Набок, С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні [Електронний ресурс] / С. Набок. URL: https://ipiend.gov.ua/nabok_pamiatnyk (дата звернення: 07.04.2024)
3. Проценко, Л. Байкове кладовище [Електронний ресурс] / Л. Проценко // Енциклопедія Сучасної України. - К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. URL: <https://esu.com.ua/article-38943> (дата звернення: 02.04.2024)
4. Маленков, Р. Байковий некрополь [Електронний ресурс] / Р. Маленков. URL: <https://ukrainaincognita.com/kyivska-oblast/kyiv/baikovyi-nekropol/baikovyi-nekropol> (дата звернення: 08.04.2024)
5. Прокопенко, М. Житейські історії з... цвинтаря [Електронний ресурс] / М. Прокопенко // День. - 2015. URL: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/zhyteyski-istoriyi-z-tsvyntarya> (дата звернення: 01.04.2024)
6. "Цвинтар без поваги" // Інший Київ. - 25.04.2023. URL: <https://inkyiv.com.ua/2023/04/cvintar-bez-povagi/> (дата звернення: 08.04.2024).
7. Терещук, Г. "Це маркери окупаційного режиму": на Львівщині хочуть перенести радянські меморіали [Електронний ресурс] / Г. Терещук. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-srsr-viyna-okupatsiya-demontazh/32014334.html> (дата звернення: 11.04.2024)
8. Пам'ятники Бродів [Електронний ресурс]. URL: https://www.wikidata.uk.ua/nina.az/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%91%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2.html (дата звернення: 10.04.2024).
9. Пам'ятки історії URL: <https://www.brodyhistory.org.ua/istorychnyy-spadok/pamyatky-istoriyi/> (дата звернення: 13.04.2024).
10. "Кінець декомунізації. У Бродівській громаді демонтували радянські пам'ятники" [Електронний ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lbwSYwGCeU> (дата звернення: 25.03.2024).

ВІКТОРІЯ АНДРЕЄВА

викладач історії
Маріупольського електромеханічного
фахового коледжу, генеалог Київського
генеалогічного товариства «Родослов»

Генеалогічні дослідження як протидія пропаганді

Вивчаючи історію у закладах освіти України більшість молоді ніколи навіть і не замислювалася, що їх дідусі і бабусі, прадіди і прабабусі причетні до подій, про які мова йде зокрема й у підручниках. За звичайними датами, термінами приховуються нелегкі долі людей, які жили у певний історичний період часу. Світові війни, сталінські репресії, події Голодомору, Українська національна революція та інші події історії можна розглядати і вивчати у значно цікавішому вимірі, без надмірного офіціозу й патетики. На жаль, сьогодні історичні події часто використовуються пропагандою та зазнають маніпуляцій. Як можна цьому протидіяти?

Важливим засобом проти спроб перекручувати історію та впливати на свідомість людини можуть стати генеалогічні дослідження.

Генеалогічні дослідження – це процес вивчення та реконструкції родоводу та родинної історії. Головною метою генеалогічних досліджень є встановлення зв'язків між різними членами родини, відстеження їхнього походження, а також вивчення життєвого шляху та подій, що стосуються різних поколінь [6].

Тобто, глибоке занурення в особисті історії і долі звичайних людей через вивчення родоводу може розкрити правду, виявити міфи та протистояти пропагандистським натискам.

Генеалогічні дослідження дозволяють відновлювати історичні факти та реальні події, які можуть бути спотворені або забуті через пропаганду. Архівні документи, родинні артефакти та усна спадщина можуть розкрити правду про минуле та зміцнити історичну пам'ять.

Наприклад, одним із найпоширеніших міфів,

до якого вдається сучасна російська пропаганда, – це питання національного складу населення українських міст. Російська пропаганда стверджує, що більшість населення міст на кінець XIX ст. ідентифікувала себе як росіяни і вважали російську мову рідною, а українська мова це не мова, а діалект [5].

Цей факт можна спростувати, якщо звернутись до архівних матеріалів «Всеросійського перепису населення 1897 року» [1]. Цей перепис був одним з найбільших історичних переписів, які проводилися в Російській імперії. Він став одним з перших спроб системної реєстрації населення і збору статистичних даних в імперії. Пропонуємо розглянути аркуш переписаного листа, який дає всю необхідну інформацію про господаря будинку та його родину. Фото 1-2.

Возраст	Пол	Состояние	Профессия
1	Муж	Жив	Купец
2	Жен	Жив	Хозяйка
3	Муж	Жив	Купец
4	Жен	Жив	Хозяйка
5	Муж	Жив	Купец
6	Жен	Жив	Хозяйка

Фото 1. Аркуш

«Всеросійського перепису населення 1897 р.

№	Ім'я та прізвище	Вік	Стать	Чи грамотний	Професія	Рідна мова	Чи вміє читати	Де навчався
1	Бабко Марія	56	жінка	ні	домашня	українська	ні	—
2	Бабко Степан	42	чоловік	так	домашня	українська	так	—
3	Бабко Євдокія	20	жінка	ні	домашня	українська	ні	—
4	Бабко Віктор	17	чоловік	так	домашня	українська	так	—
5	Бабко Михайло	14	чоловік	так	домашня	українська	так	—
6	Бабко Леонтій	9	чоловік	так	домашня	українська	так	—
7	Бабко Надія	10	жінка	ні	домашня	українська	ні	—
8	Бабко Максим	9	чоловік	так	домашня	українська	так	—
9	Бабко Софія	5	жінка	ні	домашня	українська	ні	—
10	Бабко Дмитро	2	чоловік	так	домашня	українська	так	—

Фото. 2. Аркуш із переписного листа 1897 р.
Бистрицька волость, с. Маркуші Київська губернія

Яку цінну інформацію для генеалогів і істориків можна знайти в цьому переписному аркуші? У ньому записувалась вся інформація про господаря, починаючи з адреси та до особистих даних господаря та його родини. Якби провести аналогію з сучасними документами, то це б нагадувало сучасне анкетування для влаштування на дуже відповідальну роботу. Цей переписний аркуш складався з 14 колонок, в яких збирали інформацію про:

1. Прізвище, ім'я, по-батькові особи, де також вписувались певні вади чи особливості людини (наприклад сліпота чи божевільність).
2. Стать особи.
3. Стосунки особи до господаря.
4. Вік особи на момент проведення перепису.
5. Сімейний стан особи.
6. Соціальна приналежність особи (селяни, міщани, дворяни, купці, козаки) чи духовенства.
7. Місце народження особи (якщо особа була не місцевою, то записувалося місце її народження).
8. Те ж стосувалося прописки. Інколи особа могла роками жити на новому місці, залишаючись приписаною десь далеко.
- 9-10. Де зазвичай особа проживає та відмітка про її відсутність.
11. Віросповідання – приналежність до котроїсь із релігійних конфесій: православної, римо-католицької чи іудейської.

12. Рідна мова – для більшості мешканців українських губерній відзначалася малоросійська, під якою мали на увазі українську мову.

13. Грамотність – у цій графі відзначали, чи людина вміє читати, а якщо так, то де саме опанувала грамоту – вдома, у церковно-приходській чи якійсь іншій школі.

14. Заняття, ремесло, промисел, посада. Окремо зазначався головний рід занять, тобто той, що забезпечував основні засоби для існування (у цій графі також записували стосуюнок до військової служби чоловіків) [6].

Таким чином, основною метою цього перепису було зібрати дані про кількість населення, його етнічний склад, релігійні переконання, мови, спілкування заняття, освіту та інші соціальні та економічні характеристики. Згідно з результатами перепису 1897 року, в імперії нарахували 125 мільйонів 640 тисяч 21 особу. Вони були носіями понад 100 мов. Серед усіх мов Російської імперії по кількості носіїв після російської носії української мови посіли друге місце (за термінологією того часу – малоросійської мови) – 22 380 551 особи або 17,8% від загального населення Російської імперії [2]. Відповідно необхідно зазначити, що більшість населення сучасної України (яка перебувала у складі Російської імперії) у кордонах 1991 р. наприкінці XIX ст. рідною мовою вважали українську.

За даними «Всеросійського перепису населення 1897 року» співвідношення росіян і

українців в імперії становило приблизно 3:2. Найбільш зросійщеною виявилася Таврійська губернія, до складу якої входив Крим. Однак навіть тут великоросів було 27,9%, а українців – 42,2%, що свідчить про безпідставність нинішніх претензій Росії на міфічну Новоросію та «ісконно руські» землі кримських татар [3]. Якщо розглянути території, які тепер складають Донецьку і Луганську області, то можна побачити, що відсоток українського населення значно більший ніж російського: (Бахмутський) – 72,5%, у Старобільській – 89,3%. Нині у Луганській і Донецькій областях росіяни складають – 42,7% та 34,2%, відповідно. У Маріуполі – росіян 18,5% і греків 15,5%) [4]. У такій ситуації, виникає питання, про міф російської пропаганди про «ісконно русский» Донецьк, Луганськ і Маріуполь [5].

Окрім того, після дослідження переписних аркушів «Всеросійського перепису 1897 року» можна спростувати більшість поширених більшовицьких пропагандистських міфів, наприклад: про те, що більшість українського населення була неписьменною; про кількість населення, яке себе відносило до соціального стану «козаків», а також дуже поширений міф російської пропаганди про «один народ» та «русский родной язык».

Таким чином, якщо звичайні українці почнуть вивчати родинну історію і стануть проводити

генеалогічні дослідження, то, опираючись на архівні матеріали «Всеросійського перепису населення 1897 року», можуть довести, що їх пращури вважали себе українцями, українську мову рідною, а також були достатньо освіченими людьми.

Продовжуючи генеалогічні дослідження вже на відрізок середини ХХ століття, вивчаючи Актові Записи Цивільного стану українського населення, можна побачити масштаби і результати русифікації, яка проводилась в СРСР – зміна українських прізвищ на російські, заміна в документах української національності на російську.

Отже, необхідно зазначити, що дослідження родоводу допомагає людям з'ясувати своє особисте походження та ідентичність, допомагає протистояти спробам пропаганди, змінити або забути історію, засновану на самоідентифікації та спадковому зв'язку.

Генеалогічні дослідження сприяють розвитку критичного мислення, оскільки процес їх підготовки вимагає аналізу джерел і доказів. Вони навчають людей оцінювати інформацію, перевіряти її достовірність та робити власні висновки.

Саме генеалогічні дослідження відіграють ключову роль у протидії пропаганді, розкриваючи правду, захищаючи культурну спадщину та стимулюючи критичне мислення. Вони надають можливість кожному індивідууму не лише пізнати своє минуле, а й відчутти свою роль у формуванні майбутнього.

📖 Список використаних джерел

1. *Всеросійський перепис населення 1897. Бистрицька волость, с. Маркуші, 1-а переписна дільниця, 2-а рахункова ДАКО Фонд 384. Опис 4. Справа 1.*

2. Довгань С. *Перепис населення російської імперії 1897: де було найбільше українців* URL: <https://bit.ly/3UiFbAX>

3. Романцов В.О. *Українці на одвічних землях (XVIII – початок XXI ст.)*. К: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. 200 с.

4. Дудник І. *Переписи населення в Україні: карти, цифри, міфи та їх спростування Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4edca73ec8b44/>

5. Галимов А. *Ісконно русская земля – это там, где россияне все уничтожили и стерли историю. Українська правда*. URL: <https://bit.ly/3UNXOOZ>

6. Барсук Л. *Пошук своїх коренів: Генеалогія як наука і хобі. Посібник для генеалогів*. Київ, 2008.

ЮЛІЯ ВАРЛАМОВА

заступниця директора з виховної роботи,
вчителька історії та громадянської освіти
Петропавлівського ліцею №2
Петропавлівської селищної ради
Дніпропетровської області

НАТАЛІЯ ПОНЕЖА

вчитель історії
Першотравенського ліцею №2
Першотравенської міської ради
Дніпропетровської області

Роль родинних історій у формуванні громадянської ідентичності школярів під час вивчення інтегрованого курсу «Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти» У 5–6 класах

Україна сьогодні переживає надзвичайно складний період свого історичного та державного розвитку. Питання єдності суспільства, збереження територіальної цілісності та ідентичності стоїть дуже гостро. Щоб вистояти у війні з Росією українцям необхідно мати активну життєву позицію, бути свідомими громадянами. Свідченням актуальності цієї проблеми стало і прийняття у січні 2023 р. Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», в якому висунуті відповідні завдання, насамперед перед освітою [3].

Розглядаючи поняття громадянської ідентичності, необхідно звернути увагу на визначення цього терміну.

Так, «ідентичність» – це усвідомлення людиною себе, своєї унікальності й водночас подібності та належності до інших людей і груп, а також свого місця у світі. Розуміння власної ідентичності допомагає людині краще усвідомлювати та виражати поняття: ким вона є не лише як особистість, а і як частина спільноти – сім'ї, мовного та культурного середовища, формальних і неформальних спільнот [2].

У додатку 17. Державного стандарту базової середньої освіти розкрито компетентнісний потенціал галузі. Зокрема, громадянські та соціальні компетентності передбачають такі вміння та ставлення:

моделювати свою поведінку як активного і відповідального члена громадянського суспільства;

ідентифікувати себе як члена різних спільнот; брати участь у розв'язанні проблем цих спільнот, зважаючи на інтереси їх представників;

усвідомлювати себе відповідальним громадянином України, розуміти свої права і обов'язки як громадянина України та бути готовими їх виконувати;

досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю з іншими особами з відмінними ідеями та цінностями, використовуючи власний досвід та досвід інших осіб, зокрема взятий з історії, і через волонтерство, підтримку громадських проектів та ініціатив, спрямованих на розв'язання актуальних суспільних проблем [1].

На нашу думку, територія закладу освіти та уроки історії у 5-6 класах є тим майданчиком, де формується українська громадянська ідентичність. Розглянемо це більш детально на прикладі модельної навчальної програми інтегрованого пропедевтичного курсу «Україна і світ: вступ до історії громадянської освіти» (автори Кафтан М.В., Козорог О.Г., Костюк І.А., Мудрий М.М., Селіваненко В.В.). Автори курсу визначають такі цілі, як розвиток і підтримка пізнавального й емоційного інтересу молодших підлітків до світу, минушини та сучасності, самих себе, як представників громади, народу, українського суспільства.

Оволодіння елементарними знаннями про ідентичність, суспільні взаємовідносини, про минуле та процес історичного пізнання має допомогти учням 5-6 класів засвоїти необхідні поняття, ознайо-

митися з фактами та сформуванню власне ставлення до світу, який їх оточує [4]. У цьому курсі відсутній хронологічний підхід до викладу історичного процесу, але це є тією родзинкою, яка дозволяє звернутися до будь-якого періоду як української так і всесвітньої історії, щоб поєднати освітні можливості громадянської та історичної освітньої галузі. Пріоритетами уроків є інтеграція знань про минуле й сучасне українського суспільства та формування суспільно свідомого учнівства з виразним рівнем громадянської ідентичності на основі прикладів з історії України, життєвих та родинних історій. Тобто, вивчення історії розпочинається із розуміння себе, як частини спільноти (громади) до усвідомлення простору України як багатокультурної спільноти у часі та просторі.

Це важливо, щоб учні та учениці знали правду про минуле ще від живих свідків історичних подій та розуміли багатоперспективність історичного процесу. Родинні історії є для підлітків найдоступнішим шляхом пізнання історичних подій. Розповіді старших членів родини, їх особисті роздуми та переживання, які сформувалися під впливом пережитих історичних подій є вагомим скарбницею та ефективним педагогічним інструментом для вивчення історії. Ми зупинимося на методичних прийомах з використанням родинних історій для формування громадянської ідентичності учнів НУШ, які були застосовані під час викладання курсу «Україна і світ: вступ до історії громадянської освіти» в 2022-2023 і 2023-2024 навчальних роках в Першотравенському ліцеї №2 Першотравенської міської ради та Петропавлівському ліцеї №2 Петропавлівської ОТГ. Наприклад, під час вивчення теми «Етнокультурні особливості регіонів України» [6] учням було запропоновано дослідити особливості національної культури на прикладі кулінарних традицій родин. Діти підійшли до цієї роботи творчо. Одні створювали презентації про улюблену українську страву родини, інші знімали відеоролики про особливості

приготування та сімейні рецепти українського борщу. Отже, це завдання сприяло збереженню родинних традицій, відкривало можливості дослідити кулінарну історію своєї сім'ї та побачити, як родинна історія інтегрується в історію України.

Цікавим був учнівський проєкт, пов'язаний з дослідженням сімейних історичних артефактів. Для підготовки до уроку вчитель пропонує учням наступні запитання:

1. Чи є у вашої родини сімейні реліквії? (Це можуть бути старі, а може і не дуже, фото, книги, монети, одяг, сувеніри чи якісь інші важливі і пам'ятні речі. Головне, що ці речі зберігають пам'ять про людину чи подію).
2. Поспілкуйся з родичами і дізнайся:
 - а) чому ця річ важлива для вашої родини?;
 - б) які події з життя родини пов'язані з цією реліквією? Чи пов'язані ці історії з певними історичними подіями в країні чи світі?;

Цей перелік дає можливість зрозуміти, як можна визначити, що саме є сімейною реліквією та дослідити її.

Здобувачі освіти творчо підійшли до виконання завдань цього проєкту: підготовка відеороликів, презентацій чи розповідей.

Родзинкою проєкту були створені відео фільму, у яких автори та авторки розповідали про різні цікаві речі, які зберігаються в родинах, тобто є для них важливими. Це були розповіді про давні ікони, прялку, гасову лампу інші цікаві сімейні реліквії. Дуже цікавою була робота учня, який зняв інтерв'ю свого прадідуся про музичний інструмент – баян: як він його використовував, де придбав, яке це мало значення для життєвого становлення члена родини як особистості.

Таким чином, у ході дослідження, багато хлопців та дівчат уперше дізналися про речі, які зберігаються в їхніх родинах, про їх значення та історію. Вдалося поєднати покоління, шляхом налагодження комунікації поміж старшими та молодшими членами родин.

Дехто висловив жаль, що не вдалося більше дізнатися про ті чи інші речі, а сьогодні вже немає можливості запитати.

Ця тема стала також і дуже чутливою у сучасному вимірі, бо у багатьох з нас є сімейні реліквії, які зберігають пам'ять про героїв сьогоднішньої війни.

Ще однією темою, яка сприяє формува-

ванню громадянської ідентичності є «Внесок українців у світову культуру та історію» [6]. Діти дізналися про відомих українців, які прославили нашу Батьківщину на весь світ і продовжують це робити зараз. А коли вони отримали завдання підготувати розповідь про людину, якою б ти пишався, то один хлопчик розповів про свого дядька Олександра, який боровся за свободу України і загинув під час російсько-української війни у 2022 р.

Отже, цей метод сприяє формування гордості за свій народ та його внесок у світову історію та культуру.

На уроках у 6 класі ми занурюємося в історичний простір, час та тяглість історії. Є багато актуальних тем для формування громадянської ідентичності. Зокрема, цікавою є тема «Як людина включена в історію» [6].

Тут відкривається величезний простір для творчої роботи вчителя. Акцентуємо увагу учнів на проведення дослідницької роботи з питання «Як події з життя родини пов'язані з історією». Напередодні уроку школярі отримують складений учителями перелік питань для розмови:

1. Розпитай своїх родичів про те, свідками чи учасниками яких історичних подій чи процесів вони були.
2. Обери одного чи двох людей серед своїх родичів, чії історії ти можеш нам розповісти.
3. Запиши прізвище, ім'я, по батькові обраної людини, дату її народження.
4. Перерахуй історичні події під час яких жила ця людина чи брала в них участь.
5. Запиши назви і дати цих історичних подій.
6. Обери одну подію і досліди її ретельніше. Дізнайся більше з підручника, від родичів чи вчителя або з мережі інтернету, про цю подію чи процес (за можливості). З'ясуй причини, наслідки, важливість дові історичного процесу.
7. Уточни у родичів, як ця подія чи процес вплинули на його життя. Як вони ставилися до цього? Що відчували? Як осмислюють вони її зараз? Чи змінювалося їх ставлення до цих подій з часом?

Цей перелік є своєрідним алгоритмом послідовності дій, для того щоб краще зрозуміти історичну подію й прослідку-

вати долю людини на тлі історії країни. Діти спілкуються з родиною, дізнаються певну інформацію про ті історичні події, які справили найбільший вплив на життя родини. На уроці після презентації родинних історій обов'язковим моментом була рефлексія, де обговорюємо такі питання: «Подумай і спробуй зрозуміти навіщо ми з вами робимо це завдання.

Що це нам дає?». Саме цій частині варто приділити багато уваги, бо вона дозволяє говорити про роль людини в історії, про вплив тоталітарних держав на формування свідомості людини та історичну пам'ять, можна наголошувати на важливості відстоювання демократичних цінностей.

Прикладом такої розмови на уроці був момент, коли учениця, спілкуючись зі своєю мамою, прагнула зрозуміти, чому з часом мама змінила своє ставлення до подій «Помаранчевої революції» з негативного на позитивне, та як на це рішення вплинуло оточення та засоби масової інформації. Логічним продовженням реалізації такого підходу є тема «Життєві історії» [6]. Учні працюють з родинним архівом: фотографіями, документами, листами, дізнається про реальну цінність таких артефактів. Пропонуємо попрацювати із світлинами, розміщеними в підручнику. Це дає поштовх для дослідження власних сімейних архівів і прослідкувати, як долі членів родини переплітаються з історією всього народу. Діти можуть уявити, що саме можуть розповісти герої цих світлин, що приховують їхні життєві історії. Це формує розуміння важливості збереження сімейних архівів, що особливо є цінним під час війни.

Практика залучення учнів до роботи із матеріалами сімейної історії є значною допомогою під час вивчення будь-якої теми курсу.

Наприклад, у темі про пам'ятники та місця пам'яті, де ми обговорювали пам'ятники що стоять в місті, удалося вийти на родинну історію про перебування радянських військ в Афганістані. Це була хвилююча розповідь про дідуся, доля якого скалічила та війна. А далі вже обговорення того, що ж робити з цим пам'ятником у нашому місті, чи варто його залишати, змінювати, чи прибирати взагалі.

Тому, усвідомлюючи цінність родинних історій, варто зазначити, що вони є основою для формування глибокого зв'язку з культурою, ідентичністю та цінностями, що допомагають у формуванні громадянської свідомості в школярів. Такі історії стимулюють рефлексію та розуміння важливості індивідуального внеску в спільну справу, що є важливим елементом громадянської самосвідомості. Подорож у минуле сприяє вихованню відповідальності перед минулим і майбутнім, викликаючи бажання долучатися до розвитку своєї громади та країни. Проблема перегляду ставлення сучасного суспільства до певних історичних

подій після таких обговорень уже не є такою травматичною. Відтворення родинних історій у розмовах та обговореннях у сімейному колі формує в школярів повагу до родини.

Надзвичайно важливим в цьому контексті є усвідомлення тягlosti історичного процесу.

Національна ідентичність, котра пов'язана з територіальною/етнічною/регіональною ідентичністю починає формуватися у людини з раннього дитинства під впливом родини та оточуючої дійсності (рідна оселя, традиції, свята, символи, кровні зв'язки тощо).

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової середньої освіти від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%B-F#n16>

2. Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Вербицька П.В., Волошенко О.В., Горленко Г.О., Кендзьор П.І., Козорог О.Г., Маркусь Н.І., Махун Л.М., Педан-Слепухіна О.Л., Ратушняк С. Київ: Літера ЛТД, 2018. 224 с.

3. Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

4. Модельна навчальна програма «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кафтан М.В., Козорог О.Г., Костюк І.А., Мудрий М.М., Селіваненко В.В.). URL: <https://svitdovkola.org/metodic/modelna-navcha-naprograma-uis56>

5. Резнік Громадянська ідентичність. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія]/ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т.6. URL: <https://esu.com.ua/article-31975>

6. Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / М.В. Кафтан, О.Г. Козорог, І. А. Костюк, В. В. Селіваненко, І. А. Цеунов. Київ: Світуч, 2022.